

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

M-4

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1971
metai

VILNIUS

1971

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF THE HISTORY
OF LITHUANIA

1971

VILNIUS

1971

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1971

VILNIUS

1971

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год
1971

ВИЛЬНИУС

1971

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys,
Strazdūnaitė Rita (*sekretorė*), Šadžius Henrikas (*vyr.
redaktorius pavaduotojas*), Tautavičius Adolfas,
Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (*vyr. redakto-
rius*), Žepkaitė Regina

Vilnius, Kosciūškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

A. Stravinskienė, Medžio dirbiniai, Verpimo, audimo ir skalbimo įrankiai, Katalogas, Lietuvos TSR Dailės muziejus, V., 1969, 160 p., 500 egz.

Lietuvos TSR Dailės muziejus pirmasis mūsų respublikoje katalogu forma pradėjo populiarinti savo fonduose sukauptas dailės vertybes. Vienas toks katalogas skirtas verpimo, audimo ir skalbimo įrankiams, jo autorė — muziejaus Liaudies meno skyriaus darbuotoja Aldona Stravinskienė.

Katalogo pradžioje skelbiamas straipsnis, nagrinėjantis į katalogą įtrauktus objektus. Pirmiausia autorė šiltai rašo apie šių dirbinių kūrėjus, nurodo, kokiomis progomis jie buvo dovanojami pažįstomoms ir giminėms. Jos nuomone, šios rūšies raštuotais dirbiniais būdavo išreiškiama meilė, palankumas ir pagarba kitam asmeniui, jo darbui. Toliau aptariamos dirbinių formos, puošimo technikos, raštai (geometriniai, augaliniai, gyvūniniai). Verpsčių ir prieverpsčių raštuose ieškoma simbolikos, atspindinčios senuosius liaudies tikėjimus. Nurodomas įrankių atskirų formų teritorinis paplitimas, pateikiami vietiniai terminai.

Autorė, sugebėjusi kruopščiai ir išvalgiai analizuoti tiriamuosius objektus, galėjo žengti dar pusę žingsnio — nors viena pastraipėle paminėti, kuo šie lietuvių liaudies dirbiniai formomis ir raštais sutampa su kaimyninių tautų tos pačios paskirties dirbiniais ar skiriasi nuo jų.

Toliau pateikiamas pats katalogas — verpsčių, prieverpsčių, smeigtukų kuodeliui prismeigti, atsagčių, šaudyklių, kultuvių, kočėlų fonotraukos ir metrikos. Metrikose nurodomas literatūrinis ir tarminis daikto pavadinimas, medžiaga, matmenys, pagaminimo technika ir laikas, įgijimo metai ir būdas, smulkus adresas, eksponato inventoriaus numeris. Dalies eksponatų metrikos labai išsamios, pvz., nurodoma dirbinio „kelionė“ iki patekimo į muziejų, tai pavyzdys kitiems muziejiniams ir kraštotyriniams. Tačiau reikėjo atkreipti dėmesį į tokį dalyką: kai kurių prieverpsčių (Nr. 29, 33, 34, 49, 81) koteliui nulūžus, norėta ir toliau jas naudoti, todėl iš pačios lentelės būdavo išpiaunamas naujas kotelis, tuo kiek sugadinant raštų visumą.

Nors 1967 m. pabaigoje Lietuvos TSR Dailės muziejus turėjo 155 šios rūšies eksponatus, į šį katalogą įtraukti 128, likusieji neįrašyti dėl panašumo bei susidėvėjimo. Vertėjo juos surašyti visus, nors ir nepateikiant jų iliustracijų, bet nurodant, į kuriuos paskelbtuosius dirbinius jie pana-

šūs. Juk šio katalogo paskirtis mokslinė, o tyrinėtoji svarbu pasekti ne tik dirbinių formas ir raštus, bet ir jų paplitimą. Ir dar viena pastabė: įvadiniame straipsnyje sudėtos iliustracijos pasikartoja pačiame kataloge, todėl įvade jų dėti nereikėjo, nes ir pats tekstas susietas su katalogo nuotraukomis.

Šiuo katalogu Lietuvos TSR Dailės muziejus suteikė gražią dovaną meno mylėtojams ir vertingą, suklasifikuotą medžiagą liaudies kultūros istorijos tyrinėtojams.

V. Milius

А. К. Бирон, В. В. Дорошенко, Советская историография Латвии,
«Зинатне», Рига, 1970, 497 p., 1000 egz.

Tarybinėje istoriografijoje vis daugiau dėmesio skiriama istorijos mokslo raidos analizės problemoms. Tarybiniai Latvijos istorikai A. Bironas ir V. Dorošenka parengė knygą, skirtą Latvijos tarybinės istoriografijos klausimams (A. K. Bironas, V. V. Dorošenka, Tarybinė Latvijos istoriografija). Abu autoriai tokią pačią knygą buvo išleidę latvių kalba, tačiau veikalas rusų kalba yra papildytas, jame keliamos sudėtingesnės problemos.

Etninės latvių tautos istorijos tyrimus V. Dorošenka skiria į 2 grupes: latvių kilmės klausimas ir etninė Latvijos TSR teritorijos istorija. Latvių, kaip ir lietuvių, etnogenezės klausimais rašo tarybiniai istorikai P. Tretjakovas, H. Mora. Latvių archeologai daugiausia domisi Latvijos TSR teritorijos gyventojų materialine kultūra. Latvių tautos formavimosi pradžios klausimu istoriografijoje vyrauja H. Moros išreikšta nuomonė, kad tas procesas vyko IX—XII amžiais, kai Pabaltijyje susiklostė feodalinis gamybos būdas, suvienodėjo kultūra ir visų latvių giminių kalba. Tuo metu Latvijoje jau viešpatavo vokiškieji užkariautojai. Minėtojo proceso pabaiga laikoma XVI—XVII amžiais.

Pirmieji žmogaus pėdsakai Latvijoje priskiriami IX—VIII tūkstantmečiams pr. m. e. Mezolito laikotarpio radinių Latvijos TSR teritorijoje ilgą laiką nebuvo, apie žmogaus gyvenimą tuo laikotarpiu buvo sprendžiama iš to laikotarpio radinių Estijoje. Tik pastarajame dešimtmetyje buvo rasta V—IV tūkstantmečių (vėlyvojo mezolito) stovykla prie Lubano ežero ir Zveiniekų kapinynas. Gausiau turima neolito laikotarpio, III—II tūkstantmečių pr. m. e., ir labai daug geležies amžiaus radinių. J. Graudonio tyrimų duomenimis, jau I tūkstantm. pr. m. e. Latvijoje egzistavo lydiminė žemdirbystė, kuri rėmėsi traukiamąja gyvulio jėga. Šią išvadą J. Graudonis grindžia tuo, kad iš archeologinės medžiagos matyti, jog žmogus tuo laikotarpiu gyveno ilgai vienoje vietoje, turėjo arklių ir stambių galvijų. Išvadą patvirtina ir kalbos duomenys. Baltų terminai, susiję su žemdirbyste, išplito Pabaltijo suomių kalboje.

M. e. I tūkstantmetyje dabartinėje Latvijos TSR teritorijoje susidarė prielaidos klasėms atsirasti, buvo pereinama prie individualaus ūkininkavimo, atsirado vadinamoji mažoji šeima, kuri dirbo vieną lauką arimo įrankiu ir arkliu.

Latvijos TSR archeologai plačiai praktikuoja hidroarcheologinius tyrimus. Nors Latvijoje vidaus vandenų negausu, tačiau hidroarcheologiniai tyrimai išaiškino 10 gyvenviečių ant vandens.

Archeologas A. Rasinis, tyrinėjęs grūdines kultūras, nustatė, kad seniausia kultūra, randama nuo II tūkstantm. I pusės pr. m. e., yra miežiai, nuo m. e. VII—IX amžių sutinkamos avižos, nuo VIII—IX amžių žieminiai kviečiai, kurie išstūmė anksčiau naudotus vasarinius kviečius. Iš žemdirbystės kultūrų analizės A. Rasinis daro išvadą, kad XI—XIII amžiais viešpatavo lydiminė ir dirvoninė žemės dirbimo sistemos. Piktžolių sėklos rastos tik nuo XIV—XV amžių. Į tą laiką jis nukelia trilaukės žemės dirbimo sistemos išsigalėjimą.

H. Mora ir H. Ligis, analizuodami gamtines-geografines Pabaltijo sąlygas, nurodė, kad žemės dirbimo evoliucija sparčiau vyko Pietryčių Estijoje ir Latvijoje. Tai sąlygojo artima kaimynystė su rusų feodalinėmis kunigaikštystėmis. Pabaltijys atsiliko šioje srityje nuo Rusios dėl savo vienpusiškos, agrarinio pobūdžio, ekonomikos. Feodaliniai santykiai, autorių nuomone, Pabaltijyje susiklostė tik vietomis, susidarius ten stambioms feodalinėms tėvonijoms, tuo tarpu pagrindinė gyventojų masė buvo laisva ir turėjo žemės nuosavybę.

Buržuaziniai autoriai Pabaltijo tautų kultūrą vertino, kaip susidariusią veikiant įvairioms kitoms kultūroms, vieni stengdamiesi išvelgti Vakarų Europos, kiti — skandinavų, treči — rusų kultūros įtaką. Archeologiniais, istoriniais ir istoriniais-geografiniais duomenimis E. Mugurevičius įrodė, kad latvių ir kaimyninių tautų kontaktai ir įtaka buvo abipusiai, nes Dauguvos upės baseinas buvo vienu judriausių to meto Rytų Europoje prekybinių centrų.

Pabaltijo vokiečių ir buržuazinėje latvių istoriografijoje labiausiai išanalizuoti feodalizmo laikotarpio žemės ūkio, žemdirbystės, žemės valdymo klausimai.

Tarybų Latvijos istorikai svarbiausią dėmesį agrarinės istorijos srityje skyrė žemės valdymo, prekybos, žemės ūkio kultūrų klausimams. Apskaičiuodami privačių ir valstybinių dvarų produkciją, latvių istorikai konstatavo, kad XVI—XVII amžiais didelis gamybos procentas buvo skiriamas rinkai. Į rinką patekdavo 50% ir daugiau grūdų, surenkamų į feodalų klėtis. Tačiau,— pažymi V. Dorošenka,— didelis procentas nereiškę prekių-piniginių santykių. Baudžiavinė feodalinė ūkio sistema, natūralinis ūkis išliko ne tik dėl to, kad darbo jėga nevirto preke, bet ir dėl to, kad valstiečiai — svarbiausieji gamintojai — grūdus parduodavo tik retkarčiais, o antraeilius produktus — linus, sėmenis ir kita — nedideliais kiekiais. Padėtis iš esmės nepasikeitė ir XVIII a., kai Vakarų Europos rinkos vieta užėmė vidaus rinką.

Analizuodami prekybą, latvių istorikai daug dėmesio skiria prekybos pelnui ir jo sistemai, pelno pasidalijimui tarp atskirų dalininkų, matų ir svorio sistemoms.

D. Liepinia tiria Rygos miesto santykius su jam pavaldžiais 12 valsčių valstiečiais. Jos tikslas — išsiaiškinti, kuo agrariniai miesto markos santykiai su savo valstiečiais XIII—XVIII amžiais skyrėsi nuo feodalinių santykių dvaruose. Miesto markos ūkiuose buvo aukštesnis gamybos lygis, XVII a. čia vyravo piniginė renta. Rygos miestiečiai savo ūkius atiduodavo už piniginę rentą arba už 1/2 derliaus turtingesniems valstiečiams. Iš valstiečių išsiskirdavo vis didesnis skaičius bežemių ir samdomųjų darbininkų.

Pirmuosius feodalinės baudžiavinės sistemos irimo požymius Latvijos istorikai įžiūri XVIII a. I pusėje.

Latvių tarybiniai istorikai J. Zutis, T. Zeidas, M. Stepermanis daug dėmesio skyrė valstybinių junginių Latvijos TSR teritorijoje susidarymui XII—XIII amžiais, kovos prieš vokiškąją agresiją etapų išaiškinimui, Livonijos valstybės vidaus santvarkos ypatumams, santykiams su kaimynais.

Kita plačiai nagrinėta problema buvo vad. „Baltijos klausimas“. Jis iškilo XVI a., kai, išsiplėtus prekybai Vakarų Europoje ir susikūrus stiprioms centralizuotoms feodalinėms Danijos, Švedijos, Rusijos ir Žečpospolitos valstybėms, tarp jų kilo karas dėl viešpatavimo Baltijos jūroje. J. Zutis, analizavęs politinės padėties Pabaltijyje evoliuciją, nurodė, kad iki XVIII a. „Baltijos klausimas“ buvo Rusijos imperijos užsienio politikos klausimas, o nuo XVIII a. jis jau tapo vidaus politikos problema. J. Zutis, kritikuodamas buržuazinę istoriografiją, įrodinėjusią ypatingą Pabaltijo vokiečių padėtį Rusijos imperijoje, atskleidė glaudžius Pabaltijo dvarininkų ir miestiečių vokiečių santykius su caro valdžia XVIII a., išaiškino klasinę vokiečių baronų padėtį, jų privilegijas.

Latvijos istoriografijoje plačiai analizuojama klasių kova kaime ir mieste feodalizmo laikotarpiu. Daug dėmesio skiriama XIV—XIX amžių socialinei miestų struktūrai, viduramžių cechams, mokinių ir pameistrių kovai už savo padėties pagerinimą. Analizuojama transporto darbininkų padėtis feodalizmo laikotarpiu, kaimo amatininkų padėtis. Amatų ir manufaktūros klausimais domisi technikos istorijos specialistai. Jie analizuoja gamybos technologiją, atskirų gamybos šakų padėtį. Feodalinėmis manufaktūromis jie laiko deguto, salietros, parako, muilo, plytų, kalkių, stiklo dirbtuves. Žaliava joms — geležis, siera, kalkakmenis, gintaras — buvo kasama vietoje. Vietos pramonė naudojos to meto gamtos mokslo pasiekimais ir inžineriniais-techniniais išradimais. Pabaltijys XVII—XIX amžiais buvo mokslinių žinių perdavimo iš Vakarų Europos į Rusiją tarpininkas. Daugelis technikos ir mokslo žinovų buvo ateiviai iš Vokietijos, Lenkijos, Švedijos, tačiau buvo ir vietinių. Šios problemos analizė, pradėta J. Stradinio, pastaruoju metu plečiama.

XVIII a. pab.—XIX a. pr. daugumas baudžiavinių manufaktūrų iš dvarininkų rankų perėjo į pirklių rankas. Pradėjo augti kapitalistinės manufaktūros. XIX a. pradžioje Latvijoje pasirodė pirmieji fabrikai su garo mašinomis ir kitais mechaniniais įrengimais. Ryga, buvusi prekybos centru, tapo ir stambiu pramonės centru.

Agrarinius santykius ir socialinę-ekonominę valstiečių padėtį po reformos tyrinėjo A. Mierinia. Ji nurodo, kad kapitalistiniai santykiai Latvijos kaime įsigalėjo sparčiau, negu kitose Rusijos imperijos vietovėse. Tai ji paaiškina 3 aplinkybėmis: dideliu skaičiumi bežemių valstiečių, žemės davimu į nuomą valstiečiams ir palyginti didelių žemės sklypų pardavimu valstiečiams, palankiomis geografinėmis sąlygomis, plačiomis pardavimo rinkomis.

M. Kozino tyrimų duomenimis, Latvijoje XIX a. pab. žemės ūkio gamyba dvarininkų ūkiuose buvo našesnė, kaip valstiečių ūkiuose. Tačiau šis skirtumas nuolat mažėjo.

XX a. pradžios žemės ūkį Latvijoje T. Draudinis charakterizavo taip: 1) daugiau kaip 1/2 visos žemės priklauso vokiečių baronams, 2) nedidelis, palyginti su bendru kaimo gyventojų skaičiumi, latvių buožių sluoksnis, 3) 3/4 valstiečių buvo bežemiai, 4) palyginti negausus vidutinių valstiečių sluoksnis. T. Draudinis išskiria 3 bežemių kategorijas: vienkiečių žemės ūkio darbininkai, padieniai darbininkai, kumečiai. Bežemių valstiečių sluoksnis buvo ta revoliucinė jėga, kuri kartu su proletariatu lėmė revoliucinį judėjimą ir klasių kovą Latvijoje.

Pramonės augimo kapitalizmo laikotarpiu klausimus tarybiniai latvių istorikai nagrinėja Latvijos ekonominės istorijos apybraižose. Istorikai B. Vilka, J. Netjosinas ir kiti paskelbė monografijas. Nurodant palankias pramonei Latvijoje plisti aplinkybes, juose pažymima, kad I pasaulinio karo išvakarėse Latvijos pramonė davė daugiau kaip 1/2 bendrosios krašto produkcijos. Gamybos priemonių gamyba davė 63% bendrosios pramonės produkcijos. Sustiprėjo pramonės ryšiai su Rusijos ir Vakarų Europos pramonės susivienijimais, kurie reiškėsi ne tik kartelių, sindikatų, bet ir trestų bei koncernų forma. Pramonės augimas skatino miestų gyventojų skaičiaus didėjimą. 1897 m. Latvijoje buvo 1,9 mln. gyventojų. 574,3 tūkst. jų, arba 29,8%, gyveno mieste. 1914 m. gyventojų skaičius siekė 2,5 mln., miestų gyventojai sudarė 37,3%.

Latvijos TSR istorikai tyrinėja miestų buržuazijos vaidmenį kapitalizmo kilimo laikotarpiu. Analizuojama miestų biudžetų struktūra ir dinamika, gyvenamųjų namų statyba, susisiekimo priemonės, miestų aprūpinimas, miestų savivaldybės veiklos klausimai. D. Uozolinia parodė, kad Rygoje vyko namų statybos „karštligė“, kad savivaldybių veikla buvo klasinė, jos rūpinosi tik miesto buržuazijos gerove ir buvo abejingos plačiosioms miestų gyventojų masėms.

Didelės diskusijos Latvijos TSR istorikų ir ekonomistų tarpe vyko dėl vad. jaunlatvių sąjūdžio įvertinimo. Diskusijų rezultatai buvo paskelbti atskira knyga (p. 212). Latvijos istorikai susitarė, kad jaunlatviai, kurie buvo latvių miesto ir kaimo buržuazijos ideologai, XIX a. vid. su-

vaidino nemažą vaidmenį kovoje prieš vokiečių baronų privilegijas, už nacionalinio susipratimo ir nacionalinės latvių kultūros pakėlimą. Jaunalatvių pažiūros išreiškė nacionalinės latvių buržuazijos interesus, o jų veikla stiprino ekonomines ir politines jos pozicijas. Objektivos jaunalatvių judėjimo atsiradimo aplinkybės buvo buržuazinės visuomenės formavimasis. Jaunalatviai, kurie buvo nuosaikūs buržuaziniai reformistai, buvo revoliucinių kovos metodų priešininkai, jie nereikalavo esminių socialinės santvarkos pakeitimų, orientavosi į visuomeninių santykių pertvarkymą taikiu, reformų, keliu.

Daug darbų latvių istoriografijoje paskirta revoliuciniam demokratiškim „Naujosios srovės“ sąjūdžiui XIX a. pab. Tarybiniai istorikai, atmetę buržuazinių istorikų teiginius, įrodė, kad „Naujoji srovė“ buvo revoliucinis demokratinis latvių inteligentijos sąjūdis, kurio esmę nulėmė naujos klasinės jėgos latvių visuomeniniame gyvenime. Visuomeninių politinių stimulų buvo revoliucinė Latvijos proletariato kova ir klasinių prieštaravimų paaštrėjimas kaime. „Naujosios srovės“ sąjūdžio ideologijai darė įtaką tarptautinis darbininkų judėjimas ir rusų socialdemokratijos veikla. I. Apynė, analizavusi nacionalinį klausimą, pažymėjo, kad „Naujoji srovė“ materialistiškai aiškino nacionalinio gyvenimo reiškinius, pasisakė prieš buržuazijos svaičiojimus ir buvo laisva nuo nacionalinio ribotumo.

Latvijos Socialdemokratų darbininkų partija nuo pat susikūrimo buvo V. Lenino vadovaujamos revoliucinės socialdemokratijos idėjų šalininkė. Ji kovojo prieš oportunizmą ne tik Rusijoje, bet ir tarptautiniu mastu. Revoliucinis judėjimas Latvijoje buvo vienas iš stipriausių carinėje Rusijoje. Tai ypač išryškėjo 1905—1907 m. revoliucijos metu. Latvijos TSR istorikai nagrinėja partizaninio judėjimo 1905 m. klausimus, partizanų kovos formas ir metodus, jų organizaciją bei apsiginklavimą, socialinę ir nacionalinę sudėtį, partizaninio judėjimo periodizaciją, internacionalinius ryšius. Latvių istorikai patvirtino V. Lenino teiginį, kad partizaninis judėjimas 1905—1907 m. Latvijoje buvo sudėtinė visos Rusijos liaudies ginkluotos kovos dalis.

Kovoje už Tarybų valdžios pergalę Rusijoje didžiulis vaidmuo teko latvių šauliams. Dėl to tarybinėje latvių istoriografijoje jiems skirta daug dėmesio. Pirmieji, P. Stučkos, J. Daniševskio ir kitų, darbai pasirodė, praėjus vos keleriems metams po Spalio revoliucijos. 1923 m. prie Komunistų Internacionalo Latvių sekcijos buvo sudarytas Iniciatyvinis komitetas latvių šaulių istorijos medžiagai kaupti ir skelbti. Komitetas sudarė autorių kolektyvus, organizavo medžiagos ir atsiminimų rinkimą, subūrė apie save daugiau kaip tūkstantį buvusių latvių šaulių. Komiteto pastangomis buvo išleista 3-tomė „Latvių šaulių istorija“ ir 2-tomis dokumentų rinkinys „Latvių revoliucinis šaulys“. Daug dėmesio latvių šaulių istorijai Latvijos TSR istorikai skyrė pokario metais. Autorių kolektyvas paskelbė didelės apimties monografiją „Latvių šaulių istorija“, išleista kelios dešimtys knygų apie atskirus latvių šaulių veiklos etapus,

jų kovas pilietinio karo frontuose, apie raudonųjų šaulių vadovus ir karius.

1936 m., asmenybės kulto sąlygomis buvo pareikšti nepagrįsti tvirtinimai, kad Latvijos Komunistų partiją ištiko politinė krizė, buvo paleisti vadovaujantieji partijos organai ir sudarytas Laikinis sekretoriatas, įvykdytas visų narių patikrinimas. Maskvos „Komunisto“ žurnale 1964 m. (Nr. 12) buvo paskelbtas straipsnis, kuriame nurodoma, kad neigiamas partijos įvertinimas buvo neteisingas, kad praktinės priemonės buvo klaidingos, partijai ir revoliuciniam judėjimui padarė daug žalos (377). Kartu pažymima, kad šios klaidos ir nepagrįstos represijos prieš Tarybų Sąjungoje gyvenusius latvių komunistus nesusilpnino revoliucinio judėjimo augimo, neiškreipė latvių revoliucionierių iš lenininio kelio.

Daugiausia ištirtas Latvijos agrarinės istorijos buržuazijos valdymo laikotarpiu klausimas buvo buržuazinė žemės reforma. Vieni autoriai pabrėžė reakcinę reformos charakterį, kiti nurodė, kad ji buvo žingsnis atgal, palyginus su tarybine žemės reforma 1919 m., treči, kad reforma sudarė geresnes sąlygas kapitalizmo vystymuisi žemės ūkyje. Didžiausią darbą agrarinės reformos tematika sukūrė A. Svikis. Jis pažymėjo, kad žemės reforma neišsprendė agrarinio klausimo, tačiau ji iš dalies patenkino valstiečių poreikius, sustiprino ekonomines ir politines latvių buržuazijos pozicijas. Perskirsčiusi žemę buržuazijos naudai, ji paspartino visų būdingų kapitalizmui prieštaravimų sustiprėjimą. A. Svikis nurodo, kad žemės reforma buvo nukreipta prieš feodalinę nuosavybę ir bajorų privilegijas, nepaliesdama privatinės nuosavybės principo, sustiprino ekonomines ir politines kaimo buržuazijos pozicijas. Ekonominiu požiūriu reforma reiškė žingsnį pirmyn, palyginus su tais agrariniais santykiais, kurie viešpatavo Latvijoje iki 1920 m. Panaikinusį stambias feodales latifundijas, likvidavusi dvarininkų klasę su visomis jų privilegijomis, buržuazinė žemės reforma sudarė sąlygas Latvijos žemės ūkiui vystytis amerikiniu keliu. Antra vertus, vienas žemės reformos tikslų buvo silpninti revoliucinį masių judėjimą.

Darbuose, skirtuose užsienio politikos klausimams, pasitaiko tam tikro schematizmo ir šabloniškumo. Įdomiausia A. Varslavano knyga apie Anglijos imperializmą ir buržuazinę Latviją 1919—1923 m. A. Varslavanas parodo, kad latvių buržuazija minėtu laikotarpiu laikėsi proangliškos orientacijos. Kartu Latvija buvo pirmoji šalis, kur JAV imperializmas anksčiau negu kitose Pabaltijo respublikose pradėjo proteguoti Vokietiją, išstumdamas Angliją ir Prancūziją.

Latvijos istorikų nuomonės 1940 m. socialistinės revoliucijos vertinimo klausimu skiriasi. Daugumas teigia, kad visi revoliuciniai pertvarkymai buvo socialistinio pobūdžio. Kai kurie istorikai išskiria 2 revoliucijos etapus: buržuazinį demokratinį ir revoliucinį. Trečioji grupė, iš esmės sutikdama su teiginiu, kad nebuvo buržuazinio demokratinio etapo, laiko reikalinga išskirti laikotarpį nuo birželio 17 d. iki liepos 21 d. kaip ypatingą revoliucijos etapą. Jo metu nebuvo sprendžiami socialistinės

revoliucijos klausimai, bet buvo pertvarkomos jėgos, rengiantis spręsti tuos uždavinius. Latvijos istorikai paskelbė daug darbų, kuriuose išryškino 1940 m. socialistinės revoliucijos varomąsias jėgas, jos pobūdį ir ypatingumus.

Iš socializmo statybos laikotarpio problemų plačiausiai išanalizuota latvių tautos dalyvavimas Didžiajame Tarybų Sąjungos Tėvynės kare, tarybinė žemės reforma, žemės ūkio kolektyvizacija, industrializacija, švietimas. Įdomius tyrinėjimus vykdė T. Vilcinis. Jo problematikos kompleksas susijęs su profesijos ir darbo pasirinkimo klausimais istoriniu požiūriu. Jis statistiniu metodu analizuoja socialines, politines, demografines, biologines ir geografines sąlygas, kurios veikia jaunimą, jam renkantis profesiją. T. Vilcinis pažymi, kad profesija išreiškia visuomenės ypatybes ir būdinguosius jos bruožus atitinkamu laikotarpiu ir yra viena iš jos bendrojo istorinio proceso dalių.

Tarybų Latvijos istorikai atliko kai kurių darbų istorijos pagalbinių mokslinių tyrimų srityje. Etnografai daugiausia tyrinėja liaudies buitį ir kultūrą. Iš įdomesnių temų minėtini bandymai etnografiniais tyrimais išnagrinėti socialistinių darbo santykių formavimąsi Latvijoje 1940—1941 m., o taip pat temą apie buitį ir tradicijas latvių, gyvenusių Tarybų Sąjungoje XX a. III—IV dešimtmečiais. Pastaroji problema ypač aktuali ir įdomi mums, nes didelė dalis gyvenusių ir gyvenančių už Lietuvos TSR ribų lietuvių išsaugojo tradicinius buities, kalbos, kultūros elementus.

Nemaža latvių istorikai nuveikė dokumentų publikavimo ir bibliografijos srityje — skelbiami seni rankraščiai ir spaudiniai, atskiriems reikiams spaudiniams skirti leidiniai. Pradedama studijuoti metrologija ir numizmatika.

Tokios svarbiausios Latvijos TSR istorikų nagrinėjamos problemos, iškeltos minėtoje A. Birono ir V. Dorošenkos knygoje. Kadangi ji rašyta dviejų autorių, atskirų vietų stilius ir apibendrinimai kiek skiriasi. Iš problematikos matyti, kad tarybiniai latvių istorikai nepretenduoja į pasaulinių filosofinių apibendrinamojo pobūdžio problemų sprendimą; jie tik kruopščiais atskirų Latvijos istorijos įvykių bei reiškinių tyrimais, pagrįstais dokumentais ir statistika, įneša nemažą indėlį į bendrųjų istorinių reiškinių tyrimą ir supratimą.

A. Gaigalaitė

Экономические связи Прибалтики с Россией, Сборник статей, «Зинатне», Рига, 1968, 284 p., 1000 egz.

Latvijos TSR MA Istorijos in-tas išleido straipsnių rinkinį, skirtą Pabaltijo ir Rusijos ekonominiams ryšiams XII a.—XX a. pradžioje (Ekonominiai Pabaltijo ir Rusijos ryšiai). Jį sudaro 14 pranešimų, skaitytų konferencijoje ta pačia tema, įvykusioje Rygoje 1966 m. Iš rinkinio autorių

6 Rygos istorikai, 2 Maskvos ir po 1 Jaroslavlį, Leningrado, Tartu ir Vilniaus istoriką.

Net 12 straipsnių yra skirti tranzito prekybos per Pabaltijį klausimams. Tai suprantama. Kaip žinoma, dėl totorių nukariavimų XIII a. smuko prekyba Juodąja jūra. Kiek vėliau dėl geografinių atradimų prekyba iš Viduržemio jūros persikėlė į Atlanto vandenyno ir Šiaurės jūros pakrantes. Rusijai, kuriai buvo būtina palaikyti prekybinius ryšius su Europos šalimis, vienintelis kelias į Vakarų buvo per Pabaltijį. Net ir tada, kai XVI a. laivai ėmė plaukioti Baltąja jūra aplink Skandinaviją, prekyba Baltijos jūra neprarado savo reikšmės.

Straipsniai mums yra įdomūs ir tuo, kad daugelyje jų liečiama ir Lietuva. Kaip žinoma, Lietuva irgi 7 šimtmečius neturėjo savo uosto prie jūros, nuo kurios buvo nustumta kryžiuočių. Žymi Lietuvos prekybos su Vakarais dalis vyko per Latvijos uostus.

V. *Pavulanas* (Ryga) apžvelgia prekybą Dauguvos upe XII—XVII amžiais ūkiniu ir politiniu požiūriais. Tarp Rygos pirklių ir Smolensko jau XIII a. buvo sudarytos prekybos sutartys. Įdomu, kad Livonijos ordino ir Rygos 1338 m. sutartyje su Gediminu ir Vitebsko, Polocko miestais abi pusės pasižadėjo karo atveju prekybą laikyti neutralia. Tačiau dėl Livonijos ordino agresijos XIV a. prekybai Dauguvos upe sąlygos nebuvo palankios. Jos žymiai pagerėjo XVI a. Dėl XVII a. karų, atžymi autorius, prekyba Dauguvos upe keletą kartų smuko, bet amžiaus pabaigoje — vėl suaktyvėjo.

A. *Choroškevič* (Maskva), kaip ir kiti autoriai, pažymi, kad tarpusavio prekyba buvo suinteresuoti tiek Pabaltijo, tiek ir Rusijos pirkliai. Abiem pusėms prekyba buvo naudinga. Livonijos pirkliai nenorėjo užleisti Gdansko pirkliams savo pozicijų prekyboje su Rusija. Karų metu pirkliai ieškojo aplinkinių kelių. Pavyzdžiui, XVI a. pradžioje Novgorodo ir Pskovo pirkliai prekiaavo su Livonija per Vilnių ir Baltarusijos miestus.

XVI a. I pusėje pagrindinėmis Rusijos eksporto prekėmis tapo žemės ūkio produktai — linai ir kanapės. Importe greta druskos didelę reikšmę turėjo metalai, kuriuos naudodavo amatininkai. Todėl prekyba skatino žemės ūkio ir amatų vystymąsi, o taip pat miestų augimą bei pirklių luomo formavimąsi.

I. *Kleinenbergas* (Jaroslavlį) nagrinėjo Hanzos pirklių — Rusijos eksporto tarpininkų — pajamas. Jis nurodo eilę faktų, kada pirkliai pirkimo vietose naudojo didesnius, o pardavimo vietose — mažesnius to paties pavadinimo matus, o kai pirkdavo nesveriamas prekes, pavyzdžiui kailius, — gaudavo priedų. Todėl žymią dalį pelno sudarė prekių likučiai. Vien iš kainų skirtumo pirkimo-pardavimo vietose pelno negalima nustatyti.

Vertingus naujus archyvinis šaltinius 2 straipsniuose panaudojo V. *Dorošenka* (Ryga). Iš vieno Talino pirklio užrašų apie prekybinius sandėrius XVI a. I pusėje jis nustatė, kad šio pirklio prekybos apyvartą

sudarė daugiausia prekės iš Rusijos miestų arba prekės, skirtos parduoti tuose miestuose.

V. Dorošenka pateikė kvalifikuotą masinio šaltinio — Rygos prekybos teismo XVII a. protokolų — charakteristiką. Iš jų matyti, kad pagrindinis prekių srautas į Rygą plaukė Dauguvos upe iš baltarusių ir rusų žemių. Bajorai prekiaavo daugiausia mišku ir jo gaminiais (pelenais ir potašu), o pirkliai miestiečiai — kanapėmis. Iš Smolensko ir kitų Rusijos vietų mišką vežė ir miestiečiai. Bajorus ir miestiečius kreditavo Rygos pirkliai.

Žymią Rusijos eksportuojamų prekių dalį sudarė amatininkų dirbiniai: audiniai, drabužiai ir avalynė. Tos prekės daugiausia buvo realizuojamos vietoje, jas pirkdavo latvių valstiečiai. Eksportas aiškiai viršijo importą.

Į Rygą prekės buvo gabenamos iš Šiaurės Lietuvos: Rokiškio, Biržų, Pandėlio, Kupiškio, Šeduvos, Kėdainių, Ukmergės, Anykščių, Svėdasų, Vabalninko, Žagarės apylinkių ir kt. Pagrindinė Lietuvos prekė buvo linai. XVII a. pabaigoje 60% linų į Rygą buvo pristatoma iš Lietuvos. Iš Lietuvos, tame tarpe ir iš jos šiaurinės dalies, daug prekių buvo gabenama ir į Karaliaučių. Autoriaus nuomone, prekybinio teismo protokolai, nagrinėjant valstiečių prekybą, gali būti panaudoti žymiai plačiau.

Iš *I. Saskolskio* (Leningradas) straipsnio matyti, kad Rusija nemaža amatininkų dirbinių (medžiagų, pirštinių) XVII a. išveždavo į Švediją, o iš jos išsiveždavo metalų.

H. Pijrimiaé (Tartu), remdamasis Talino muitinių knygomis, parodė, kad XVII a. tarp Rusijos prekių, eksportuojamų per Taliną, vyravo žemės ūkio žaliavos: linai ir kanapės, o taip pat odos (juchtas). Tradiciniomis Rusijos prekėmis buvo kailiai ir pirštinės. Linai ir kanapės buvo gabenamos į Olandiją ir Liubeką, o amžiaus pabaigoje — ir į Angliją. XVII a. pabaigoje išaugo drobės eksportas, daugiausia į Švediją. Į Taliną iš Rusijos su prekėmis atvykdavo ne tik pirkliai, bet ir valstiečiai.

Į Rusiją buvo įvežama druska, audiniai, prieskoniai, rašomasis popierius. XVII a. pabaigoje Taliną prekyboje su Rusija pralenkė Narva.

Po to, kai didžioji dalis Latvijos su Ryga, o taip pat ir Estija XVIII a. pradžioje buvo prijungtos prie Rusijos, tolesniam prekybinių ryšių vystymuisi didelę reikšmę turėjo caro valdžios ekonominė politika. Sudėtingus to laiko ekonomikos klausimus ir carinės Rusijos prekybinės politikos įtaką Latvijos žemės ūkiui nagrinėja *H. Strodas* (Ryga). Autorius parodė, kad caro valdžia rėmė Pabaltijo baronus, tuo pačiu buvo pakertamos feodalinės pirklių privilegijos. Tai padėjo išaugti jėgoms, kurios vėliau stoji prieš absoliutizmą. XVIII a. II pusėje Rygos ekonominiai ryšiai išsiplėtė: prekės buvo gabenamos iš tolimų Pavolgio ir pietinių gubernijų (kanapės, linai, miškas, vėliau — ir javai). Kai kurios prekės „pakeitė kryptį“: geležis ir tabakas iš importinių prekių tapo eksportinėmis. Tuo metu Latvijos žemės ūkis dar specializavosi grūdų srityje. XVIII a. pabaigoje sustiprėjo ir Lietuvos bei Baltarusijos prekybiniai ryšiai su Ryga.

I. *Grasmanė* (Ryga) parodė, kad nuo XIX a. III dešimtmečio pabaigos Rygos eksporte I vietą užėmė linai, pralenkę kanapes. Daugiausia linų buvo atgabenama iš Baltarusijos ir Lietuvos, o taip pat Pskovo ir kitų gubernijų. Paprastai juos veždavo žiemą rogėmis ir tik apie 1/5 — atplukdydavo Dauguva iš tolimesnių vietų. Pagrindinis sėklinių sėmenų (sėklai buvo priimama tik naujojo derliaus sėmenys) tiekėjas buvo Lietuva. XIX a. I pusėje didžioji dalis kanapių ir javų buvo atplukdoma Dauguva iš Rusijos. XIX a. viduryje galutinai buvo panaikintos feodalinės pirklių privilegijos. Tai skatino kapitalistinės gamybos ir prekybos augimą.

M. *Kozinas* (Ryga) prieina išvadą, kad XIX a. IX dešimtmečio agrarinės krizės sąlygomis grūdų gamyba Pabaltijyje nebuvo nuostolinga. Tačiau dėl kainų smukimo žemės ūkis specializavosi pienininkystėje. Latvijoje per 2 paskutinius XIX a. dešimtmečius žymiai išsiplėtė mašinų panaudojimas. 1901 m. pašarinės kultūros sudarė apie 1/2 visų pasėlių. Mineralinių trąšų 1 ha žemės ūkio naudmenų teko apie 8,7 kg.

I straipsnyje A. *Bironas* (Ryga) supažindina su Rygos, Liepojos ir Ventspilio uostų tobulinimo ir išplėtimo darbais XIX a. pab.—XX a. pr. Nuo XIX a. IV dešimtmečio iki I pasaulinio karo Latvijos uostų apyvarta išaugo 12 kartų ir sudarė 26,8% visos Rusijos užsienio prekybos apyvartos.

II straipsnyje A. *Bironas* supažindina su žemės ūkio gaminių eksportu per Latvijos uostus 1901—1912 m. Apie 2/5 viso Latvijos uostų eksporto sudarė gyvulininkystės produktai, apie 1/3 — techninės kultūros (linai, kanapės, sėmenys), apie 1/7 — grūdai ir tiek pat — miškas. Taigi, nors eksporte tebevyravo žemės ūkio produktai, tačiau jų nomenklatūra žymiai pasikeitė. Per Latvijos uostus iš Rusijos imperijos buvo išgabenuama apie 5/6 eksportuojamo sviesto, apie 3/5 — mėsos ir 2/5 — kiaušinių. Ekonominiai ryšiai su Rusija XX a. pradžioje žymiai išsiplėtė teritoriniu požiūriu (dideli kiekiai sviesto buvo gabenama iš Sibiro). Būtent tai ir nulėmė Pabaltijo uostų augimą.

Apie Peterburgo ir Pabaltijo finansistų bendradarbiavimą, kuriant Pabaltijyje laivų statybos pramonę I pasaulinio karo išvakarėse, rašo K. *Šacila* (Maskva).

Lietuvą rinkinyje atstovavęs V. *Merkys* (Vilnius) nagrinėja Lietuvos pramonės ekonominius ryšius su Rusija XIX a. Tie ryšiai priklausė nuo pramonės išsivystymo laipsnio. Todėl jie pasidarė glaudesni apie 1880 m., kai Lietuvoje buvo jau pastebimai išsivysčiusi stambioji pramonė. Metalų pramonė daugiausia dirbo Rusijos rinkai, užsienio žaliavą ėmė ištumti žaliava iš Rusijos. Ryšiai dar labiau sustiprėjo XIX a. paskutiniame dešimtmetyje ekonominio pakilimo metais. Glaudesniais ryšiais su Rusijos rinka susijo tokios pramonės šakos, kaip odos, maisto, medžio apdirbimo, o taip pat smulkioji pramonė. Savo ruožtu, ryšiai su Rusijos rinka ir žaliavų šaltiniais užtikrino tolesnį Lietuvos pramonės augimą.

Latvijos istorikai turi senas ekonominės istorijos tyrinėjimo tradicijas. Norisi jiems palinkėti ir ateityje sėkmingai organizuoti temines konferencijas.

L. Mulevičius

Д. Л. Похилевич, Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв.
Изд. Львовского университета, Львов, 1957, 179 p., 600 egz.; **Д. Л. Похилевич, Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII века**, «Минтис», Вильнюс, 1966, 216 p., 1000 egz.

Žymiausias agrarinių santykių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI—XVIII amžiais specialistas yra Lvovo valst. universiteto profesorius Dmitrijus Leonidovičius Pochilevičius. Jis paskelbė 2 čia apžvelgiamas monografijas („Baltarusijos ir Lietuvos valstiečiai XVI—XVIII amžiais“, „Baltarusijos ir Lietuvos valstiečiai XVIII amžiaus antrojoje pusėje“) ir daug straipsnių, turinčių principinę reikšmę Lietuvos agrarinės istorijos vietai Rytų Europos agrarinėje istorijoje ir jos ypatybėms suprasti. Jo darbuose išsiskiria 3 pagrindinės agrarinės istorijos sritys ir etapai: 1) Valakų reforma XVI a. viduryje, 2) ūkinė depresija ir XVII a. prasidėjęs smukimas, XVII a. vidurio ir XVIII a. pradžios karai ir epidemijos, įskaitant ir atkūrimo laikotarpį iki XVIII a. vidurio, 3) ekonominio pakilimo, baudžiovos irimo ir kapitalizmo formavimosi laikotarpis, prasidėjęs nuo XVIII a. VII dešimtmečio. Pastarajai temai yra skirta antroji jo monografija.

Pagrindinė D. Pochilevičiaus koncepcija išdėstyta pirmojoje monografijoje ir 2 straipsniuose¹. Ji teigia, kad valstiečių pervedimas į piniginę rentą, visuotinai vykęs XVII a. viduryje — XVIII a. pradžioje, buvo ne gamybinių jėgų išaugimo, o, priešingai,— regreso rezultatas. Piniginės rentos įvedimas paaiškinamas dvaro pastangomis atkurti sugriautą savo ūkį valstiečių ūkio sąskaita. Atkūręs ūkį ir sulaukęs jo pakilimo, XVIII a. VII—IX dešimtmečiais dvaras vėl grįžo prie palivarkinio-lažinio ūkio ir baudžiovos įtvirtinimo. Palivarkinė-lažinė ūkio sistema XVIII a. pab. pasiekusi savo apogėjų (II monografijos p. 6, 71, 113). Jei lyginsime su XVII a. ir XVIII a. I puse, tai bus tiesa, tačiau tada šis procesas baigiamas ten, kur iš tikrųjų jis dar nesibaigė. Tad palivarko ir baudžiavinės sistemos apogėjaus reikia ieškoti XIX a. IV dešimtm. pabaigoje. Reikia papildomų tyrimų nustatyti ir rentos pakitimų apimčiai. Nuo XVI a. vidurio vyko palivarko ir lažinės ūkio sistemos plitimas, laikinai pristabdytas XVII a. vidurio ir XVIII a. pradžios karų ir epidemijų. XVIII a. pab. nebuvo tokio griežto ir visuose dvaruose posūkio į palivarkinį ūkį, lygiai kaip ir po sunaikinimų nebuvo tokio visuotinio palivarkų naikinimo. Baudžiavinio ūkio „zigzagai“ apėmė palyginti ne-

¹ Д. Л. Похилевич, Перевод государственных крестьян Литвы и Белоруссии в середине XVIII в. с денежной ренты на отработочную, Исторические записки, 1952, т. 39, p. 121—158; Д. Л. Похилевич, Перевод государственных крестьян Великого княжества Литовского с отработочной ренты на денежную в XVII в., Исторические записки, 1951, т. 37, p. 144—168.

žymią dvarų dalį, ir palivarkas dėl Šiaurės karo sunaikinimų daugelyje dvarų buvo tik prislopintas, net ne panaikintas. Be to, XVIII a. pabaigoje vyko ir priešingas procesas — lažinių santykių keitimasis piniginiiais. Tas reiškinys, būdingas kai kuriems dvarams, matyt, rodė dvaro pastangas suinteresuoti valstiečius darbu ir sušvelninti valstiečių kovą prieš nekenčiamą lažą.

D. Pochilevičius pažymėjo, kad visais atvejais XVIII a. II pusėje buvo didinamas valstiečių išnaudojimas (p. 118—119). Buvo pažeidžiama proporcija tarp naudojamos žemės kiekio ir rentos dydžio. O kuri rentos forma buvo labiau didinama? D. Pochilevičius teigia, kad inventoriuose činčo norma buvo rečiau keičiama, ir todėl valstiečiai galėjo pasinaudoti javų kainų konjunktūra ir turtėti. Lažas buvęs keičiamas greit ir priklausomai nuo palivarko poreikių (126). Čia reikia pažymėti, kad magnatų archyvuose išlikusios jų dvarų kasų pajamų ir išlaidų knygos, kurių D. Pochilevičius netyrė, rodo priešingą vaizdą — žymų činčo, ypač XVIII a. II pusėje, kitimą. Nominaliai činčas padidėjo 4—5 kartus, o realiai, atsižvelgiant į žemės ūkio produktų kainų kilimą, — apie 2 kartus. O lažas, jei neskaitysime papildomų vasaros skubos darbų talkų pavidalu, liko tradicinis — 3 dienas po 2 žmones per savaitę vasarą ir 1 žmogus žiemą.

Be feodalinės rentos tyrimų, kurie D. Pochilevičiaus studijoje užima centrinę vietą, jis tyrė feodalinės žemėvaldos ir žemės naudojimo, turtinės nelygybės, bežemių ir samdos klausimus. Svarbią vietą jo darbe užima valstiečių kategorijos, jų tarpe bajorai ir žiemionys (zemiane), kuriuos jis pagrįstai laiko baudžiauninkais, mokančiais piniginę rentą. D. Pochilevičiaus teiginiai apie laisvuosius žmones yra abejotini. Jis priskiria šiai kategorijai bežemius ir atleistus nuo lažo žmones. Laisvieji žmonės Lietuvoje buvo valstiečiai, pačių dvarininkų atleisti į laisvę ir pagal sutartis su dvarininkais nuomoję žemę. Jie turėjo teisę palikti dvarą ir neturėjo savo pono.

D. Pochilevičius gana sėkmingai bando nustatyti valstiečio biudžetą, taikydamas piniginių ekvivalentą rentos dydžiui nustatyti.

Nelaikytinas sėkmingu ir darbo struktūrinis padalijimas, kai valstiečių padėtis nagrinėjama atskirai karaliaus ekonomijose, seniūnijose ir privačiuose dvaruose, nes teko tuos pačius klausimus nagrinėti pakartotinai priklausomai nuo dvarų tipų, kai iš esmės jų valstiečių padėtis mažai kuo skyrėsi.

D. Pochilevičius pateikė gausią, daugeliu atvejų pirmą kartą skelbiamą medžiagą, kurią mokamai interpretavo, sugretindamas su jau žinoma istoriografijoje medžiaga, pateikė paralelių iš Lietuvos ir Lenkijos agrarinių santykių istorijos. Plačiau nušviesta Baltarusijos agrarinė istorija; Lietuvos privačių dvarų ir iš Lietuvos magnatų archyvų medžiagos autorius panaudojo mažiau. Kiek daugiau jis rėmėsi Lietuvos ekonomijų (Šiaulių ir Alytaus) ir seniūnijų medžiaga.

D. Pochilevičius skyrė daug dėmesio kapitalistinių santykių užuomazgai baudžiovos sąlygomis išaiškinti. Jis tyrė stambiają prekinę gamybą,

dvaro pastangas prisitaikyti prie augančios rinkos poreikių, samdos sąlygas palivarkė ir valstiečių ūkiuose, valstiečių turtinį susiskaidymą. Baudžiovos irimo pradžia autorius laiko XVIII a. pabaigą, prekinę dvaro evoliuciją, kuri egzistuojančio ir stiprinamo feodalinio gamybos būdo sąlygomis iš pagrindų žlugdė tiesioginius gamintojus — valstiečius. XVIII a. pab. palivarkas gamino prekes rinkai, ir tuo jis skyrėsi nuo XV—XVII amžių uždaro tipiško feodalinio ūkio.

D. Pochilevičiaus darbai Lietuvos agrarinės istorijos srityje yra žymus indėlis į mūsų negausią agrarinę istoriografiją, padėję rimtą pagrindą tolimesnėms studijoms.

M. Jučas

Leonard Ratajczyk, Polska wojna partyzancka 1863—1864, Okres dyktatury Romualda Traugutta, Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowej, Warszawa, 1966, 395 p., 2300 egz.

Per 100 metų, praėjusių nuo 1863—1864 m. sukilimo, parašyta daug knygų, paskelbta nemaža sukilimą liečiančių dokumentų. Per tą laiką įvairiomis politinėmis sąlygomis įvairiai buvo vertinamas pats sukilimas, bet tai nesumažino nei jo reikšmės, nei susidomėjimo juo.

Vienas iš paskutinių darbų apie 1863—1864 metų sukilimą yra L. Rataičiko veikalas (Leonardas Rataičikas, Lenkų partizaninis karas 1863—1864 m., Trauguto diktatūros laikotarpis).

Plačioje įžangoje autorius konstatuoja, kad sukilimas buvo naujas lenkų karo istorijos reiškinys — aplinkybės privertė kovoti praktikoje nepatikrintu partizaniniu metodu, kurio teorija buvo sukurta po 1830 m. sukilimo; sukilimo vadovai mažai težinojo tą teoriją; sukilimo vadovybių kaita ir įvairios vadovavusių sukilimui klasių politinės bei strateginės koncepcijos sąlygojo tai, kad ne visada buvo panaudojamos visos partizaninio karo galimybės ir net buvo nukrypstama nuo jo pagrindų. Visa tai didino sukilimo sunkumus ir jį silpnino.

Kadangi, kaip sako mūsų aptariamo darbo autorius, istoriografijoje nesą pakankamai ištirtos 1863 m. sukilimo partizaninių kovų komplikacijos, jis ir užsibrėžė tikslą nušviesti paskutinį sukilimo periodą — Trauguto diktatūrą ir laikotarpį po jo suėmimo.

L. Rataičikas įvertina pagrindinius veikalus, nurodo istorijos šaltinius. Deja, šioje vietoje pasigendama Lietuvos istorikų darbų apie 1863 m. sukilimo įvykius Lietuvoje ir naujųjų dokumentų rinkinių¹, dėl ko nukenčia autoriaus vaizduojamieji sukilimo Lietuvoje įvykiai.

¹ Восстание 1863 года, Материалы и документы, Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1961—1962 гг., «Наука», М., 1964, 708 p., 1500 egz.; Восстание 1863 года, Материалы и документы, Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг., «Наука», М., 1965, 588 p., 1700 egz.

Veikalo I skyriaus pradžioje plačiai apibūdinama partizaninio karo sąvoka. Toliau autorius aiškina, kad po 1830—1831 m. sukilimo pralaimėjimo lenkai pradėjo daugiau dėmesio skirti partizaninio karo kovos formai. Tačiau pažiūros į partizaninį karą nebuvo vieningos (p. 16—17).

Autorius nagrinėja patogios sukilimui teritorijos klausimą. Geriausias būtų kalnuotas miškingas terenas, turintis natūralių kliūčių — upių, ežerų ir balų ir neturintis gerų kelių, tačiau apgyventas žmonių, remiančių sukilėlius. Autoriaus nuomone, Lenkijoje, Lietuvoje ir Ukrainoje tokių patogių sąlygų buvo nedaug. Visus tuos trūkumus turėjo padengti savo veikla slapta sukilėlių organizacija, sukilėlių būrių jėga ir judrumas (18).

II veikalo skyriuje, norėdamas išryškinti Trauguto vadovautą sukilimo laikotarpį, L. Rataičikas apibendrina sukilimo eigą nuo pačios jo pradžios iki 1863 m. rudens ir apibūdina atskirus jo laikotarpius. Jis apsvarstė tolesnės ginkluotos kovos 1863 m. rudenį galimybes ir pabrėžė, kad sukilimą, nepaisant improvizacijos, padarytų klaidų, nerūpestingumo ir nesutarimų dėl sukilimo koncepcijų, „raudonieji“ parengė partizaninio karo koncepcijos pagrindu. „Raudonieji“ tikėjosi kovoti, remdamiesi liaudies masėmis ir sąjungoje su revoliucionieriais, neatsižvelgdami į tai, suteiks ar nesuteiks jam ginkluotą pagalbą Europa (34). Šioje vietoje autoriui vertėjo pratęsti savo samprotavimus dėl sukilimo organizavimo, o taip pat apie tai, kad Londono bei Peterburgo susitarimais su Rusijos revoliucinėmis organizacijomis sukilimas turėjo leisti Lietuvai, Baltarusijai ir Ukrainai nuspręsti savo ateitį. Tai būtų padėję geriau suprasti Lietuvos sukilėlių vadų pažiūras į sukilimą bei jų santykius su Lenkijos sukilėliais.

Toliau autorius nurodo, kad dėl nepakankamo pasirengimo, pagreitintos sukilimo pradžios, negatyvios turtingųjų sluoksnių pažiūros į sukilėlius ir dėl sukilėlių pirmųjų veiksmų nepasisekimo vadovavimas sukilimui pateko į „baltųjų“ rankas. Tam turėjo įtakos ir diplomatinė Vakarų valstybių intervencija, prasidėjusi ryšium su sukilimu Lenkijoje, kuri sukėlė viltis, kad Europa ims ginklu ginti Lenkijos interesus. Turtingos klasės, nepasitikėdamos savo jėgomis ir bijodamos visuotinio liaudies masių apginklavimo, tikėjosi, paėmusios vadovavimą sukilimui į savo rankas, paversti patį sukilimą ginkluota demonstracija ir sulaukti ginkluotos Vakarų Europos valstybių intervencijos (35). Paaikšėjus, kad dėl Prancūzijos, Anglijos, Prūsijos bei Austrijos tarpusavio prieštaravimų diplomatinė intervencija nepereis į ginkluotą kovą prieš Rusiją, Lenkijos visuomenėje kilo nepasitenkinimas beviltiško Nacionalinės Vyriausybės (toliau — NV) laukimo politika (37). Tuo pasinaudoję, „raudonieji“ suaktyvino veiklą ir perėmė vadovavimą Vyriausybėje (38 p.).

Toliau autorius nurodo įvairių visuomenės sluoksnių dalyvavimo sukilime laipsnį bei pobūdį ir nurodo, kad gausiausiai sukilime dalyvavo valstiečiai, ypač bežemiai (41). Ėmusi vadovauti sukilimui „Rugsėjo vadovybė“, o vėliau ir Traugutas daugiausia dėmesio skyrė masinio vals-

tiečių dalyvavimo sukilime problemai (42). Tačiau autorius neabejotinai vadovaujantį vaidmenį pripažįsta inteligentijai (43). Be to, autorius apskaičiavo ginkluotąsias sukilėlių pajėgas (46—52), jų ginkluotę (53—58), carinės kariuomenės padėtį (60—82) ir padarė išvadą, kad sukilėlių galimybės tęsti ginkluotą kovą žymiai sumažėjo nuo 1863 m. rudens. Sukilimą ir toliau tęsti galima buvo tik padarius pakeitimų Nacionalinėje Vyriausybėje, kad ji galėtų užtikrinti stiprią valdžią, kuri atitiktų esamą padėtį ir būtų pasiryžusi įtraukti į kovą visą visuomenę (82).

III skyriuje L. Rataičikas pradeda nagrinėti R. Trauguto diktatūrą ir jos įtaką ginkluotos kovos koncepcijos raidai. Pirmiausia jis supažindina su Trauguto veikla iki valdžios paėmimo 1863 m. spalio mėn (83—98). Čia jis pažymi, kad NV rudens krizė akivaizdžiai parodė radikalių pakeitimų vyriausybėje būtinumą. Tam reikėjo autoritetingo žmogaus, gerai nusimanančio sukilimo reikaluose. Tokiu pasirodė esąs R. Traugutas, kuris kaip tik 1863 m. liepos mėn. buvo atvykęs į Varšuvą ir susirišęs su Kariniu skyriumi (čia pasigendame bent trumpos užuominos, kad Traugutas iki tol vadovavo sukilėlių būriui Gardino gubernijoje). Jis buvo įsitikinęs, kad dar ne viskas prarasta, kad reikia į kovą įtraukti visus krašto išteklius, perorganizuoti ginkluotąsias pajėgas (84).

NV ketino panaudoti Traugutą organizuoti naujai sukilėlių operacijai, koncentruojant kovos veiksmus Lietuvoje ir Rusijoje. Apie tuos NV ketinimus L. Rataičikas rašo: „Būriams ir Lietuvos organizacijai parengti numatyti operacijai į Augustavo vaivadiją buvo pasiūstas tūlas Piotrovskis ir Arturas Aveidė, Oskaro brolis, o pats Oskaras, NV narys, pasiūstas į Vilnių“ (86). Čia aiškus nesusipratimas, nes Juozas Piotrovskis nuo sukilimo pradžios yra žinomas kaip NV komisaras Augustavo vaivadijoje. Piotrovskis rugpiūčio mėn. išvyko į Varšuvą, o į jo vietą komisaru buvo paskirtas Arturas Aveidė, kuris, labai trumpai pabuvęs, žuvo, nušautas kazoko. Vėliau Augustavo vaivadijos komisaru buvo paskirtas Bronislovas Radziševskis (Ignotas Činskis), kuris šias pareigas ėjo iki sukilimo pabaigos². Ta pačia proga tenka pasakyti, kad NV narys O. Aveidė atvyko į Vilnių po L. Glovackio atsilankymo iš Varšuvos, kai paaiškėjo, kad N. Diuloranui išvykus į Varšuvą, jo vietoje NV komisaru paliktas K. Kalinauskas buvo pradėjęs „separatistinę“ veiklą, ir O. Aveidė turėjo uždavinį sutaikyti Lietuvos sukilėlių vadovybę su NV. Susitaręs su K. Kalinausku, O. Aveidė buvo begrižtas į Varšuvą, bet Vilniaus stotyje rugsėjo 3 d. buvo suimtas³.

Faktinai vykdyti uždavinį suintensyvinant veiksmus Augustavo vaivadijoje buvo pasiūstas Jonas Koziela-Poklevskis, kuris buvo numaty-

² Žr.: O. Maksimaitienė, Sukilėlių koviniai veiksmai 1863 m. Augustavo gubernijoje, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija, 1965, 2 (19), 143—168; Ona Maksimaitienė, Lietuvos sukilėlių kovos 1863—1864 m., Vilnius, 1969, Pavardžių rodyklė.

³ Žr.: O. Авейде, Показания и записки о польском восстании 1863 г., М., 1961, p. 596, 598, 616; W. Przyborski, Dzieje 1863 roku, Kraków, 1919, p. 118; J. Gieysztor, Pamiętniki z lat 1857—1865, t. I, II, Wilno, 1913, p. 66—68.

tas Trauguto štabo viršininku, jei pastarasis būtų tapęs kariniu Augustavo ir Gardino vaivadijų viršininku. Traugutui rugpiūčio mėn. išvykus į užsienį ypatinguoju NV komisaru, kariniu Augustavo ir Gardino vaivadijų viršininku tapo Koziela-Poklevskis⁴.

Norėdamas išryškinti Trauguto vaidmenį partizaninės kovos perėjimui į II etapą, Rataičikas daro prielaidą, kad, Trauguto paveikta, NV paskelbė keletą potvarkių dėl tvarkos sukilėlių būriuose ir draudimo sukilėliams trauktis į užsienį, įvedė sukilėlių karinių organizatorių instituciją (88—89). Tie potvarkiai turėję parengti išblaškytų sukilėlių būrių perorganizavimą į sukilėlių armiją (88—89). Ši autoriaus prielaida, atrodo, visai reali, nes ją patvirtina tolimesnė Trauguto veikla. Jo išvykimas į užsienį irgi turėjo tą patį tikslą.

Krokuvoje, Lvove, Vienoje, Paryžiuje Traugutas aiškinosi ginklų gabenimo sukilėliams galimybes. Paryžiuje jis kalbėjosi su Prancūzijos užsienio reikalų ministru Druenu de Liuisu (Drouyn de Lhuys) ir su Napoleonu III ir padarė išvadą, kad nuo pavasario galima tikėtis paramos sukilėliams, todėl žiemą būtina ištvirti (90—95).

Bergo paskyrimas į Lenkijos Karalystę, o Augustavo gubernijos priskyrimas prie Muravjovo vadovaujamos karo apygardos bei didelė Rusijos kariuomenės koncentracija rodė carinės valdžios pasiryžimą nuslopinginti sukilimą dar 1863 m. rudenį. Nacionalinei Vyriausybei teko imtis ryžtingų priemonių sukilėlių ginkluotosioms pajėgoms reorganizuoti. Grįžęs iš užsienio, Traugutas rado jau naujos sudėties „Rugsėjo vyriausybę“, ir, norėdamas įvesti tvirtą valdžią, spalio 7 d. ją paleido (98). Prieš pradėdama sukilėlių ginkluotųjų pajėgų reorganizavimą, Trauguto vadovaujama NV išleido potvarkius dėl civilinės ir karinės sukilėlių vadovybės, drausmės, buvo pertvarkyta ginklų tiekimo sistema, peržiūrėti santykiai su užsienio organizacijomis ir kt.

Sukilėlių ginkluotosios pajėgos spalio pabaigoje turėjo įvykdyti energią operaciją Lenkijos Karalystės pietuose, kad parodytų sukilėlių pajėgumą. IV skyriuje autorius išsamiai apibūdina tuos sukilėlių veiksmus bei jų nepasisekimus. Po to autorius daro išvadą, kad suintensyvėję sukilėlių veiksmai parodė, kad reikiamai perorganizuoti sukilėliai yra rimta jėga (137). Aprašydamas sukilėlių kovas Lenkijos Karalystės pietuose, autorius mini Lietuvos sukilėlius, vadovaujamus Vrublevskio ir Eitmanavičiaus. Kadangi autorius nenurodo, iš kur jie ten atsirado, tai peršasi mintis, kad tai buvo į ten pasitraukę Gardino gubernijos sukilėliai.

Autorius apibūdina sukilimo padėtį 1863 m. pabaigoje visoje Lenkijos Karalystėje ir Lietuvoje. Šis apibūdinimas rodo daugiau ar mažiau intensyvią sukilėlių būrių kovą su vis gausėjančia carine kariuomene. Autorius pažymi, kad sukilėlių karinė padėtis Augustavo gub. buvo blogesnė negu kitose Lenkijos Karalystės vietose (216—218), o Lietuvoje

⁴ Žr. J. Kozielos-Poklevskio parodymą (Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861—1862 гг., p. 172—188).

ginkluota sukilėlių kova buvo ypač sunki dėl Muravjovo teroro, dėl to, kad daugelyje vietų buvo likviduota sukilėlių organizacija ir sukilėlių būriai, o ir išlikusieji negalėjo veikti. Autorius nurodo, kad po J. Geištoro suėmimo ir N. Diulorano išvykimo į Varšuvą likęs „kairiuju“ veikėjas K. Kalinauskas dirbęs už visus pasitraukusius, kad būtų išlaikyta sukilėlių organizacija (219). Tikėdamas liaudies jėga, K. Kalinauskas ją ir rėmėsi (220). Iš veikalo nematyti, kad K. Kalinauskas, nors ir sunkiomis sąlygomis, neliko vienas — jis sudarė naują sukilimo vadovybę, įtraukdamas į ją „raudonuosius“. Rašydamas apie vadovavimą Vilniaus Karinei sekcijai, autorius mano, kad ir šioje srityje teko rūpintis K. Kalinauskui (220). Ta proga reikėtų prisiminti, kad atsiųstas iš Varšuvos vilnietis kapitonas Juozas Kalinauskas įsteigė Karinę sekciją prie Lietuvos provincijų valdymo skyriaus ir jai vadovavo iki suėmimo 1864.III.28 d.

Apibūdindamas partizanų veiklą Lietuvoje, autorius pabrėžia būdingą tik Lietuvos sukilėliams kovos taktiką — veikti mažais būreliais ir nuolat alinti priešą (221).

Veikale pabrėžiamas A. Mackevičiaus populiarumas liaudyje ir jo būrio aktyvumas (222). Tačiau ir čia reikėtų pažymėti kai kuriuos netikslumus: 1) Mackevičiaus kautynės prie Gaižuvėlės buvo ne Panevėžio, o Kauno apskrityje, 2) gruodžio mėn. Mackevičius ne paleido būrį, o perdavė Rutkauskui pėstininkus bei O. Kognovickiui raitelius. Rašydamas apie Povilo Červinskio būrį, autorius kartoja S. Zielinsko klaidą, kad šis būrys atsiskyręs nuo Lukošiuo būrio (224). O iš tikrųjų P. Červinskis, apie rugpiūčio mėn. atsiradęs Lietuvos sukilėlių tarpe po pabėgimo iš Daugpilio kalėjimo, buvo E. Vžesnevskio būryje ir, šiam pavedus, išsiskyrė į savarankišką būrį⁵.

Kalbėdamas apie Vilniaus gub. būrius, L. Rataičikas nurodo jų veiklos susilpnėjimą ir sako, kad į 1863 m. pabaigą įvyko tik 2 kautynės su caro kariuomene. Ta proga autoriui vertėjo nurodyti, kad Vilniaus gub. 5 sukilėlių būriai perėjo į Augustavo gub., todėl ten jų mažai belikę.

Apibendrinamas sukilėlių veiklą 1863 m. rudenį, autorius pabrėžia, kad kovinis aktyvumas buvo netolygus ir priklausęs nuo vietos sąlygų: didžiausias — Lenkijos Karalystės pietuose, mažiausias — jos šiaurėje ir Lietuvoje. Be to, rudenį veiksmai suaktyvėję R. Trauguto iniciatyva (224). Tačiau tas sukilėlių suaktyvėjimas nebuvo pakankamai paremtas sukilimo organizacijos. Tai rodė reformų būtinumą (224—226).

V skyriuje autorius aprašo Trauguto pasirengimus pavasario veiksams, apibūdina politinę situaciją, iš kurios matyti, kad NV jau nesitikėjo Vakarų valstybių pagalbos, todėl užmezgė ryšius su Italijos bei Vengrijos revoliucinėmis organizacijomis ir nukreipė dėmesį į sąjungą su liaudimi (232).

⁵ Žr. P. Červinskio parodymus (Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг., p. 257—260; Lietuvos TSR Centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — CVIA), f. 1248, ap. 2, b. 170a, l. 10).

Daug dėmesio skirdamas politinei ir visuomeninei veiklai, analizuo-
damas besikeičiančią 1863 m. pabaigoje užsienio ir vidaus politiką, Trau-
gutas rūpinosi ir kariniu sukilėlių pasirengimu būsimiems veiksmams
1864 m. pavasarį. Buvo paskelbtas 1863.XII.15 d. dekretas dėl sukilėlių
ginkluotųjų pajėgų pertvarkymo: panaikinamos vaivadijų karinių virši-
ninkų institucijos, sukilėlių būriai reguliarios kariuomenės pavyzdžiu
sujungiami į 4 korpusus (248). Reorganizavus liaudies kariuomenę, kiek-
viena jo dalis turėjo veikti nurodytame rajone, kur, civilinės organiza-
cijos padedama, galėtų komplektuoti žmones (249).

Rengiantis pavasario veiksmams, daug dėmesio buvo skiriama gink-
lų tiekimui. Čia autorius pabrėžia, kad Lietuvoje nebuvo kam priimti
ginklų, o NV ryšiai su Augustavo vaivadija visai nutrūkę, nes nieko ne-
buvo žinoma nei apie vaivadijos komisarą, nei apie Kozielą-Poklevskį
(251). Čia irgi reikėtų autoriaus paaiškinimo, kad Lietuvoje tuo metu
Kauno gub. karinių jėgų organizatorius A. Mackevičius buvo suimtas,
o Augustavo vaivadijos sukilėlių pasirengiamoji veikla buvo sukonce-
truota Rytų Prūsijoje⁶.

Toliau autorius nurodo, kad veikusio Lietuvoje V korpuso vadu
1864 m. vasario mėn. buvęs paskirtas pulk. B. Dluskis-Jablonovskis, nes
ir ten buvusi galimybė tęsti sukilimą (251).

V skyriuje L. Rataičikas daug vietos skiria sukilėlių ginkluotųjų pa-
jėgų Lenkijos Karalystėje reorganizavimui bei kovos veiksmų 1864 m.
pavasarij apibūdinimui (247—296). Jis pažymi, kad stoka duomenų nelei-
džia apibūdinti III korpuso organizacinės veiklos Augustavo vaivadijo-
je. Ta proga reikėtų nurodyti į jau minėtus J. Kozielos-Poklevskio, ku-
ris vadovavo III korpusui bei C. Kazigrodskio, vieno iš dalinių vado,
parodymus⁷, iš kurių galima matyti beveik pilną to korpuso veiklos bei
jo paleidimo aplinkybių vaizdą.

Žiemą Lietuvoje nutrūkę ryšiai su NV. 1864.II.10 d. (n. st.), suėmus
K. Kalinauską, dar veikę tie, kurie išliko. Dėl lėšų stokos nutrūko ginklų
tiekimas. Pavasarį Lietuvoje nebuvo organizuoto pasipriešinimo (297—
298). Čia irgi reikėtų ką patikslinti. V. Pšiborovskis⁸ yra rašęs apie
Ravičiaus vadovaujamą Lietuvos organizaciją, kuri ir sunkiomis sąly-
gomis palaikiusi ryšį su NV bei su krašto periferija, ir, tik visiškai iš-
nykus ginkluotos kovos galimybei, NV sekretoriato buvo paleista
1864 m. spalio mėn.

Autorius konstatuoja, kad gruodžio mėn. numatytas sukilėlių gink-
luotųjų pajėgų reorganizavimas į Liaudies kariuomenę nepavyko, bet
galima dar buvo tęsti ginkluotą kovą (310).

VI skyrių autorius skiria 1864 m. pasavario nepasisekimams ir gink-
luotos kovos pabaigai. Pažymima, kad kartu su siekimu dar 1863 m.
rudenį baigti slopinti sukilimą caro valdžia atkreipė dėmesį į valstie-

⁶ Zr. J. Kozielos-Poklevskio parodymą.

⁷ CVIA, f. 378, Politinis skyrius, 1865 m., b. 384, l. 5—12.

⁸ W. Przyborowski, Ostatnie chwile powstania styczniowego, t. I, Poznań,
1887, p. 19—22.

čius, kaip į didžiausią potencinę visuomenės jėgą, kuria sukilėliai iki tol menkai tesinaudojo. Ji padarė išvadą, kad būtina neleisti įtraukti valstietiją į sukilėlių kariuomenę, kuriai ji būtų neišsenkantis rezervas ir kuri buvo materialinės sukilėlių bazės pagrindas, todėl 1864.III.2 d. paskelbė agrarinės reformos vykdymą palankiausiomis valstiečiams sąlygomis, kaip priemonę sukilimui galutinai nuslopinti (311—312). Tuo buvo užbėgta už akių NV rengiamam visuotiniam šaukimui į ginkluotą kovą ir tai sumažino valstiečių aktyvumą. Carinė armija 1864 m. buvo visiškai sumobilizuota. Pavasarį, kai jau buvo matyti, kad sukilimas nebeatsigaus, dalis bajorijos aiškiai šalinosi nuo organizacijos, nenorėjo vykdyti jos įsakymų ir net virsdavo išdavikais, valstiečiai darėsi abejingi (316).

Nepaisant pasunkėjusios padėties, Trauguto vadovaujama NV kovo mėn. įsakė užsienyje reorganizuotiems daliniams įsiveržti į kraštą ir įvežti užsienyje parūpintų ginklų. Tačiau įsiveržusieji Lietuvos sukilėliai buvo arba išblaškyti, arba jiems iš viso nepavyko pereiti sienos. Vietinės sukilėlių pajėgos atnaujino kovos veiksmus, bet irgi buvo išblaškytos: vieni sukilėliai žuvo, kiti pasitraukė į užsienį.

Trauguto ir jo bendražygių suėmimas 1864.IV.11 d. nutraukė jo plančius užsimojimus perorganizuoti sukilėlių ginkluotąsias pajėgas, visuotiniu šaukimu įtraukti liaudį į kovą, įžiebtį naują sukilimo pakilimą, kuriam buvo ruošiasi keletą mėnesių. Toliau autorius įrodinėja Trauguto politikos realumą ir kritikuoja skeptikų pažiūras (328—334).

Veikalo pabaigoje L. Rataičikas apžvelgia B. Bžezinskio pastangas remtis Lenkų patriotų sąjunga Drezdene ir lenkų emigracija bendrai ir tęsti išsivadavimo kovą su Vakarų Europos revoliucinių jėgų pagalba. Bžezinskiui emigravus, NV dar atstovavo A. Vaškovskis, kol buvo sumintas (335—342).

Išvadų skyriuje L. Rataičikas 1863—1864 m. sukilimą lygina su 1830—1831 m. ir 1794 m. sukilimais ir parodo jo pranašumą, nes 1) jis truko ilgiausiai (1,5 metų), 2) jo rezultatas buvo valstiečių reforma, 3) partizaninio karo patirtis buvo panaudota Lenkijos ateities kovose (343—350).

L. Rataičiko veikalas skaitomas lengvai, jo pateikti teiginiai yra svarbūs, argumentai įtikinantys. Knyga išleista gražiai, aprūpinta iliustracijomis bei žemėlapiais.

O. M a k s i m a i t i e n ė

Jerzy Ochmański, Rewolucyjna działalność Feliksa Dzierżyńskiego na Litwie w końcu XIX wieku¹, Poznań, 1969, 116 p., 780 egz.

Didžio revoliucionieriaus Felikso Dzeržinskio gyvenimas ir veikla nuolat traukia lenkų, lietuvių ir rusų istorikų dėmesį. Jau išleista nemaža monografijų, straipsnių, atsiminimų apie F. Dzeržinskį. Tačiau apie F. Dzeržinskio jaunystės metus Lietuvoje rašyta pa-

¹ Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Prace Wydziału filozoficzno-historycznego, Seria Historia, Nr. 28.

lyginti nedaug — viena populiari A. Liaukonio knygelė², J. Komodaitės³ ir keletas kitų smulkesnių straipsnių. Todėl reikia sveikinti Lenkijos istoriko Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto profesorius dr. Ježio Ochmanskio veikalą „Revoliucinė Felikso Dzeržinskio veikla Lietuvoje XIX amžiaus pabaigoje“, kuriame jis gana išsamiai išstudijavo F. Dzeržinskio gyvenimą ir revoliucinę veiklą Lietuvoje. J. Ochmanskis plačiai panaudojo archyvinę medžiagą iš Lietuvos TSR Centrinio valstybinio istorijos archyvo, Lietuvos TSR MA Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriaus (toliau — MACBRS) (A. Moravskio fondą), F. Dzeržinskio ir jo artimųjų laiškus, atsiminimus apie jį, o taip pat Lietuvoje pasirodžiusius darbus apie F. Dzeržinskį.

J. Ochmanskis, remdamasis F. Dzeržinskio laiškais, rašytais seseriai Aldonai, ir kita medžiaga, nušvietė aplinką, kuri formavo būsimąją revoliucionierių. F. Dzeržinskis augo šeimoje, kuri skaudžiai pergyveno 1863 m. sukilimo pralaimėjimą ir patyrė caro valdžios represijas. Carizmo F. Dzeržinskis ėmė nekęsti jau iš vaikystės.

F. Dzeržinskio mokymosi Vilniaus gimnazijoje metai praėjo slogioje carizmo vykdytos tautinės priespaudos atmosferoje. F. Dzeržinskis ėmė ieškoti kelių ir būdų priešintis patirtai neteisybei. Dėl to, kaip rašo J. Ochmanskis, jis neatsitiktinai 1893 m. susirišo su patriotine lenkų moksleivių organizacija, vadovaujama Romualdo Maleckio (p. 18). Netrukus Maleckio ratelis pateko į socialdemokratų įtaką, priėmė jų programą ir prisijungė prie Andriaus Domaševičiaus ir Alfonso Moravskio vadovaujamos socialdemokratų grupės. 1895 m. F. Dzeržinskis galutinai nusprendė paskirti savo gyvenimą darbininkų klasei, kovai prieš carizmą, ėmė dalyvauti socialdemokratų organizacijos veikloje. Autoriaus manymu, „Glaudūs ryšiai su lietuvių socialdemokratijos veikėjais Vilniuje nuo 1894 m., aktyvus dalyvavimas šios organizacijos gyvenime dar labiau rodo Feliksą ne tik įstojus į LSDP, bet (nepaisant jauno amžiaus) buvus vienu iš jos įkūrėjų, o šiaip ar taip — vienu iš pirmųjų jos narių ir veikėjų dar prieš formalų LSDP įsikūrimą“ (23).

Knygoje plačiau panaudoti A. Moravskio ir kitų ano meto F. Dzeržinskio kovos draugų atsiminimai ir pateikiama platesnė medžiaga apie F. Dzeržinskio veiklą Lietuvos Socialdemokratų partijos (toliau — LSDP) kūrimosi laikotarpiu, apie jo kovą prieš separatistines LSDP dešiniojo sparno tendencijas. Beje, autorius pervertina A. Moravskio įtaką F. Dzeržinskio pažiūrų formavimuisi, teigdamas, kad A. Moravskis buvo jo „dvasinis tėvas“. Kaip žinoma, A. Moravskis buvo vienas pirmųjų mokslinio socializmo skleidėjų Vilniuje, tačiau nuo 1895 m. jis buvo jau ir vienas iš separatizmo skleidėjų darbininkų judėjime, ir F. Dzeržinskio pažiūros svarbiais Lietuvos darbininkų judėjimo klausimais žymiai skyrėsi nuo A. Moravskio pažiūrų. F. Dzeržinskio, kaip ir kitų lietuvių socialdemokratijos internacionalistinių elementų pažiūroms, darė įtaką Lenkijos Karalystės socialdemokratija (toliau — LKSD) ir rusų socialdemokratams⁴.

² A. Liaukonis, F. Dzeržinskio revoliucinė veikla Lietuvoje, V., 1961, 56 p.

³ Ю. Б. Комодайте, Революционная деятельность Ф. Э. Дзержинского в Литве в 1895—1899 гг., Исторические записки, 1954, т. 45, р. 220—234.

⁴ В. Мицкевич-Капсукас, Из воспоминаний Ф. Э. Дзержинского, Пролетарская революция, 1926, № 9, р. 59.

Knygos autorius atskleidžia LKSD, jos vadovų — R. Liuksemburg ir kitų — klaidingų pažiūrų nacionaliniu klausimu įtaką F. Dzeržinskiui (76). Tačiau LKSD buvo revoliucinė proletarinė partija ir darė revoliucinę įtaką besivystančiai Lietuvos socialdemokratijai. Svarbu tai, kad F. Dzeržinskis nesutarė su tais LSDP veikėjais, kurie nacionaliniu klausimu pasirinko pavyzdžiu PPS (Lenkijos Socialistų partijos) programą ir sutrukdė LSDP dalyvauti RSDDP I suvažiavime.

J. Ochmanskis plačiau atskleidžia F. Dzeržinskio veiklą tarp Vilniaus jaunųjų darbininkų — amatininkų mokinių, jo santykius su kovos draugais, socialdemokratinio jaunimo suvažiavimą 1896 m., pateikia kai kurių naujų faktų ir apie jo veiklą Kaune.

J. Ochmanskis išaiškino vienos iki šiol nežinomos F. Dzeržinskio kalbos tekstą, esantį Lietuvos TSR MA Centrinės bibliotekos Rankraštyne. Šią kalbą F. Dzeržinskis pasakė darbininkų jaunimo susirinkime 1896 m. Gegužės Pirmąją (38—40).

Tuo metu, pažymi J. Ochmanskis, F. Dzeržinskį tam tikru mastu veikė Vilniuje jau išryškėjusios „ekonomizmo“ tendencijos, nors kaip oportunistinė srovė „ekonomizmas“ galutinai susiformavo vėliau. Jau tuomet F. Dzeržinskis suprato politinės proletariato kovos būtinumą, tačiau priėiti prie tamsių, nesąmoningų darbininkų, patraukti juos į savo pusę buvo galima tik per agitaciją, paremtą kasdieniais darbininkų interesais.

Nušviesdamas F. Dzeržinskio revoliucinę veiklą Kaune, knygos autorius parodo, kad 1897 m., Gegužės Pirmosios išvakarėse, Dzeržinskis su LSDP nariu J. Olechnovičiumi surengė Kauno užmiestyje darbininkų susirinkimą. Tai dar kartą pabrėžia F. Dzeržinskio pastangas įtraukti darbininkus į kovą prieš kapitalistinį išnaudojimą. J. Ochmanskis smulkiai išdėsto F. Dzeržinskio suėmimo Kaune aplinkybes.

Autorius parodo tą svarbų darbą, kurį F. Dzeržinskis nuveikė Varšuvoje, atkurdamas policijos sutriuškintą LKSD. Jaunas revoliucionierius stojo Lenkijos darbininkų judėjimo priešakyje. Kovodamas prieš PPS nacionalizmą, siekdamas sutelkti darbininkų judėjimą, F. Dzeržinskis buvo įsitikinęs, kad reikia suvienyti Lenkijos ir Lietuvos revoliucinių socialdemokratų jėgas.

Knygos pabaigoje autorius, remdamasis A. Moravskio sudarytu LSDP narių sąrašu ir papildydamas jį kita išaiškinta medžiaga, paskelbė aktyvių LSDP dalyvių, su kuriais F. Dzeržinskis vienaip ir kitaip buvo susirišęs, sąrašą.

Baigdamas J. Ochmanskis pabrėžia, kad F. Dzeržinskis savo gyvenimo Lietuvoje metais tapo nepalaužiamu revoliucionieriumi, čia susiformavo jo marksistinės pažiūros. F. Dzeržinskis praktiškai parodė revoliucinio broliško Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos darbininkų klasių bendradarbiavimo būtinumą. Šios klasinės internacionalinės vienybės reikšmę, rašo autorius, patvirtino ateitis (113—114).

Recenzuojamas J. Ochmanskio darbas, deja, neišvengė kai kurių netikslumų ir klaidingų teiginių svarbiais Lietuvos darbininkų ir socialdemokratinio judėjimo klausimais.

J. Ochmanskio teigimas, esą Gegužės Pirmoji buvusi pirmą kartą minėta Vilniuje 1893 m. (34), yra klaidingas tiek faktiškai, tiek marksistinės-lenininės metodologijos požiūriu. Dar 1921 m. Z. Angarietis rašė apie Gegužės Pirmosios minėjimą: „1892 metais šis slaptas šventimas atsikartoja Peterburge... Švenčia ir kiti miestai... *Prie šventės prisideda ir Lietuva*“⁵. Lietuvių tarybinėje istoriografijoje ir periodinėje spaudoje apie tai rašyta daug kartų.

Remdamasis K. Griniaus po kelių dešimtmečių paskelbtais atsiminimais, J. Ochmanskis netiksliai rašo, kad S. Trusevičius dalyvavęs LSDP I suvažiavime 1896.V.1 d. LSDP I suvažiavimo dalyvių sudėtis buvo nagrinėta 1967 m. paskelbtame straipsnyje, kuriame kritiškai apžvelgiamas K. Griniaus ir S. Kairio atsiminimuose esąs teigimas, esą, S. Trusevičius dalyvavęs suvažiavime⁶. J. Ochmanskis plačiai panaudojo A. Moravskio užrašus ir atsiminimus. A. Moravskis išvardija LSDP suvažiavimo dalyvius, bet S. Trusevičiaus jis nemini⁷.

Autorius taip pat netiksliai teigia, kad LSDP suskilo po LSDP I suvažiavimo. Tuo tarpu A. Moravskis, buvęs tuomet vienu iš LSDP vadovų, gerai žinojęs tuos įvykius ir parašęs savo atsiminimus 1902—1904 m., t. y., kai visi šie įvykiai dar buvo gyvi atmintyje, rašė, kad S. Trusevičiaus jau 1896 m. pradžioje nebebuvo LSD organizacijoje⁸. Ir vėliau, grįždamas prie šio klausimo, A. Moravskis rašė, kad S. Trusevičius suskaldė LSD organizaciją 1895 m. pabaigoje ar 1896 m. pradžioje⁹. Pagaliau ir pats S. Trusevičius rašė, kad jis ir jo draugai vienminčiai 1896 m. pradžioje nutraukė ryšius su lietuvių socialdemokratų organizacija ir pradėjo veikti savarankiškai¹⁰.

J. Ochmanskis atliko rimtą tyrimo darbą, ir jo knyga apie F. Dzeržinskio revoliucinę veiklą Lietuvoje XIX a. pabaigoje yra įdomus Lietuvos revoliucinio darbininkų judėjimo istorijos veikalas.

E. Griškūnaitė, J. Komodaitė

P. Ł o s o w s k i, Stosunki Polsko-Litewskie w latach 1918—1920, „Książka i wiedza”, Warszawa, 1966, 410 p., 1250+250 egz.

Lietuvos ir Lenkijos santykių problema užima žymią vietą tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos naujausiųjų laikų istorijoje. Tai labai sudėtinga problema, ir jos tyrinėjimas reikalauja rūpestingo, kruopštaus ir objek-

⁵ Z. Angarietis, Lietuvių revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija, [Smolenskas], 1921, p. 200 (kursyvas mūsų — E. G., J. K.).

⁶ Žr. J. Komodaitė, R. Šarmaitis, Nustatyta LSDP pirmojo suvažiavimo vieta, LKP istorijos klausimai, t. 6, V., 1967, p. 201—202.

⁷ MACBRS, f. 64, b. 122, l. 54.

⁸ Ten pat, f. 64, b. 1, l. 147.

⁹ Ten pat, b. 119, l. 9.

¹⁰ Žr.: K. Zalevskis [S. Trusevičius], Iš socializmo istorijos Lietuvoje, Socialdemokratas, LSDP Užsienio biuro organas, Škotija, Belšilas, 1916 m. gegužė, Nr. 6, 7 ir 8, p. 47.

tyvaus medžiagos analizavimo. Pirmasis pokario metais paskelbtas darbas, specialiai skirtas šiai sudėtingai problemai, yra lenkų istoriko Piotro Losovskio monografija „Lenkijos ir Lietuvos santykiai 1918—1920 metais“, pasirodžiusi 1966 m. ir jau sulaukusi lietuvių istorikų dėmesio.

Knygą autorius suskirstė į 7 skyrius, kurių kiekvienas apima vieną iš sudėtinių nagrinėjamosios temos klausimų.

I skyriuje „Lenkų ir lietuvių ginčo iki 1918 metų apybraiža“ autorius paliečia lenkų ir lietuvių prieštaravimų šaknis, glūdėjusias dar XIX a. pabaigos lietuvių nacionaliniame judėjime. Tame pačiame skyriuje autorius nagrinėja lietuviškosios nacionalinės buržuazijos pozicijos Lietuvos valstybės klausimu formavimąsi, kurios esmę sudarė siekimas sukurti savarankišką, nepriklausomą, jokiais ryšiais su Lenkija nesusietą, Lietuvos valstybę, lietuviškosios nacionalinės buržuazijos politinių veikėjų teritorines pretenzijas, išeinančias toli už etnografinių Lietuvos ribų. Čia autorius paliečia pirmuosius lenkų ir lietuvių prieštaravimus I pasaulinio karo ir kaizerinės okupacijos sąlygomis.

II skyriuje, pavadintame „Pirmieji lenkų ir lietuvių susitarimo bandymai (1918.XI—1919.VII)“, autorius daug dėmesio skiria įvairių Lenkijos politinių sluoksnių ir grupuočių pažiūrų lietuvių tautos siekimų atžvilgiu analizei. Jis parodo, kad Lenkijos politiniams veikėjams, dar I pasaulinio karo metais pradėjusiems kurti Lenkijos atkūrimo su 1772 m. sienomis planus, buvo priimtinas tik bendros su Lietuva valstybės sukūrimas. Tam tikslui pasiekti buvo numatomi 2 pagrindiniai keliai: federacijos ar unijos (Pilsudskio šalininkai) ir Lietuvos inkorporavimo į Lenkijos sudėtį (kraštutiniai reakciniai sluoksniai — endekai). Autorius nušviečia Lenkijos politinių veikėjų konkrečius veiksmus savo planams įgyvendinti, pasireiškusius mėginimais išgalėti Vilniuje 1918 m. gruodžio mėn., jų žygiais Paryžiaus Taikos konferencijoje 1919 m. pradžioje, mėginimais pajungti Lietuvą savo interesams derybose su Lietuvos vyriausybės atstovais 1919 m. balandžio—birželio mėnesiais. Autorius parodo, kad Lietuvos ir Lenkijos santykių išraiška buvo ir kariniai susidūrimai 1919 m. vasarą, o taip pat demarkacijos linijos, nustatytos Antantės valstybėms tarpininkaujant.

III skyrius yra skirtas nušviesti Lenkijos politinių veikėjų mėginimams slaptos POW (Lenkų karinė organizacija) organizacijos organizuotuo sukilimu Lietuvoje sudaryti čia palankią Lenkijai vyriausybę ir tuo pajungti Lietuvą Lenkijos interesams.

IV skyrius skirtas nušviesti Lenkijos vadovų taktikos Lietuvos atžvilgiu pasikeitimams, t. y. perėjimui nuo atviro puolimo prie nukreiptos prieš Lietuvą diplomatinės veiklos. Čia autorius parodo, kad naujosios taktikos turinį sudarė Lenkijos vadovų mėginimai izoliuoti Lietuvą nuo kaimyninių valstybių, kuriant Pabaltijo bloką be Lietuvos, mėginimai visą atsakomybę už Lenkijos ir Lietuvos santykius uždėti vien Lietuvai, siekiami tartis su įvairiomis Lietuvos politinėmis grupuotėmis, aplenkiant jos vyriausybę, mėginimai diskredituoti ją Lietuvos visuomenės akyse.

Jei pirmuosiuose 4 knygos skyriuose nagrinėjamosios problemos yra sudėtingos, tai dar sudėtingesnės problemos keliamos sekančiuose 3 skyriuose, kur autorius Lietuvos ir Lenkijos santykius nagrinėja, siedamas juos su Antantės valstybių dalyvavimu abiejų valstybių santykių sprendime.

V skyrius apima labai sudėtingus Lietuvos ir Lenkijos santykių istorijos įvykius, kai jų turinį ir vystymosi eigą lėmė karo tarp Lenkijos ir Tarybų Rusijos sąlygos, o taip pat Antantės valstybių domėjimasis tais santykiais ir kišimasis į juos. Autorius šiame skyriuje nušviečia tokius svarbius faktus, kaip Spa konferencijos nutarimai, analizuoja Lietuvos kariuomenės įžengimo į Vilnių 1920 m. liepos mėn. sąlygas, mėginimus 1920 m. vasarą įtraukti Lietuvą į suokalbį su Lenkija prieš Tarybų Rusiją. Autorius plačiai ir giliai moksliskai analizuoja Lenkijos ir Lietuvos konflikto brandimą bei karinius susidūrimus 1920 m. rugpiūčio mėn. pabaigoje — rugsėjo mėn.

VI skyriuje autorius nušviečia generolo L. Želigovskio vadovaujamų kariuomenės dalinių žygiavimą į Vilnių 1920 m. spalio mėn. ir jo užėmimą. Skyriuje parodoma, kaip buvo sudaromas klastingas Vilniaus užėmimo planas ir kaip jis buvo įgyvendinamas, visu ryškumu atskleidžiamos dvi tuometinių Lenkijos vadovų politikos linijos: iš vienos pusės, oficialūs pareiškimai apie Lietuvos teritorijos neliečiamumą ir siekimus pradėti gerų kaimyniškų santykių erą, iš kitos pusės,— klastos rengimas, jos įgyvendinimas ir gynimas.

VII skyrius yra skirtas jau gen. L. Želigovskio sukurtos vadinamosios „Vidurinės Lietuvos“ („Litwa Środkowa) ir Lietuvos santykiams. Skyriuje parodomas išpūdis, kurį padarė L. Želigovskio žygis užsienio valstybėms ir Tautų Sąjungai, jų pozicijų keitimasis, nušviesti karo veiksmai tarp L. Želigovskio vadovaujamos kariuomenės dalinių ir Lietuvos kariuomenės, Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos veikla ir paliaubos tarp gen. L. Želigovskio ir Lietuvos.

P. Losovskio veikalas yra paremtas labai turtinga Lenkijos Liaudies Respublikos archyvų medžiaga, jų tarpe ir tokia, kaip Lenkijos Užsienio reikalų ministerijos, Ministrų kabineto prezidiumo, Belvederio (t. y. vyriausybės rezidencijos) adjutantūros, generalinio štabo II skyriaus, gen. L. Želigovskio, I. Paderevskio ir kitų nemažiau svarbių įstaigų ir asmenų archyvais. Autorius savo darbe taip pat rėmėsi Lietuvoje ir Lenkijoje paskelbtais dokumentų rinkiniais, to meto spauda, gausia literatūra, kuriuo nors aspektu liečiančia autoriaus nagrinėjamą problemą.

Gili mokslinė panaudotų šaltinių analizė, kritiškas jų vertinimas įgailino autorių objektyviai nušviesti nagrinėjamosios problemos klausimus, atskleisti daug naujų, iki šiol mokslinėje literatūroje nemintų, faktų. Pvz., autorius labai kritiškai vertina tuo metu paskelbtus statistikos duomenis ir objektyviai aiškina lenkų tautybės procento didėjimo priežastis. Jis prieina teisingą išvadą, teigdamas, kad Lietuvos ir Lenkijos nesantaiką nulėmė abipusis nacionalizmas bei grobiškiškos abiejų pusių tendencijos.

Autorius objektyviai nušviečia S. Staniševskio misijos Kaune 1919 m. vasarą veiklą, POW „sukilimo“ organizavimą, kritiškai įvertina jo uždavinius ir rezultatus. Autorius objektyvus, nušviesdamas karinio konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos brenimą 1920 m. rugpiūčio—rugsėjo mėnesiais, pasirengimą gen. Želigovskio puolimui ir kitus nemažiau svarbius klausimus. Jis labai drąsiai ir principingai išklėlė išsiaiškę eilę faktų, demaskuojančių buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos valdančiųjų sluoksnių politiką. Pvz., knygoje atskleistas užkulisinis S. Staniševskio misijos veikimas, smulkios informacijos apie Lietuvos vidaus padėtį rinkimas, visi Želigovskio avantiūros parengimo užkulisiai, pasitelkiant tam iki šiol istorinėje literatūroje nenaudotus paties Želigovskio užrašus, ir pan.

Iki šiol istorinėje literatūroje buvo nežinomi tokie faktai, kaip slapstas 1918.VI.30 d. susitarimas tarp A. Ronikerio ir A. Voldemaro, derinęs lietuvių ir lenkų buržuazinių politinių veikėjų veiklą, nukreiptą prieš kaizerinius okupantus. Pirmą kartą mėginama nušviesti Lenkijos ir Lietuvos delegacijų santykius Paryžiaus Taikos konferencijoje, atskleidžiama Lenkijos delegacijos kova prieš Lietuvos delegacijos siekimus. Paskelbtos naujos detalės apie 1918 m. gruodžio pabaigoje Vilniuje vykusias lietuviškosios ir lenkiškosios buržuazijos vadovų derybas ir daug kitų faktų.

Nė kiek nemenkinant knygos vertės, vis dėlto norisi pažymėti, kad knygoje esama klausimų, kurie kelia kai kurių abejonių.

Vienas iš tokių klausimų yra Lietuvos kariuomenės įžengimas į Vilnių 1920 m. liepos mėn.

P. Losovskis teigia, kad Lietuvos vyriausybė Lenkijos kariuomenės pralaimėjimą prieš Raudonąją Armiją 1920 m. liepos mėn. priėmė kaip ilgai lauktą momentą, sudarantį galimybę užimti Vilnių ir Vilniaus kraštą, kad besibaigiančios Maskvoje derybos su Tarybų Rusija suteikė Lietuvos vyriausybei dar daugiau drąsos ir pasitikėjimo. P. Losovskis teisingai pažymi (p. 213), kad Lietuvos kariuomenė Vilnių, o taip pat kitas Lenkijos karinių dalinių evakuotas teritorijas užėmė būtent 1920.VII.12 d. sutarties su Tarybų Rusija pagrindu. Tačiau archyvinės medžiagos tyrinėjimai įgalino plačiau atskleisti Lietuvos buržuazinės vyriausybės politiką 1920 m. vasarą Vilniaus užėmimo klausimu.

Iš Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos dokumentų matyti, kad Lietuvos vyriausybė dar 1920.IV.30 d., Lenkijai tik pradėjus karą prieš Tarybų Rusiją, pažadėjo Antantės valstybių karinių misijų atstovams nepulti Lenkijos kariuomenės užnugario ir atsiskakė nuo bet kokių mėginimų atsiumti Vilnių. Autorius pats mini (210), kad Spa konferencijoje Lenkijos ministras pirmininkas V. Grabskis sutiko su konferencijos nutarimu perduoti Lietuvai Vilnių. Tarybų Lietuvos Centriniam valstybiniam archyve yra išlikęs Prancūzijos karinės misijos vadovo pulk. K. Rebulio (Reboul) 1920.VII.10 d. raštas, kuriuo jis praneša Lietuvos užsienio reikalų ministrui, kad jis drauge su Anglijos misijos atstovais yra pasirengęs tarpininkauti tarp Lietuvos karinės vadovybės ir Vil-

niaus komendanto dėl Vilniaus perdavimo Lietuvos kariuomenei. Pasitarimas įvyko VII.11 d., Anglijos atstovui Pabaltijo kraštams S. Talensui (Tallents) ir Rebuliui tarpininkaujant. Tą dieną prie demarkacijos linijos buvo sutraukti Lietuvos kariuomenės daliniai, kurie laukė įsakymo žygiuoti į Vilnių.

Kadangi Lietuvos ir Baltarusijos fronto karinė vadovybė nebuvo gavusi įsakymo iš Varšuvos atiduoti Vilnių Lietuvai, įsakymas Lietuvos kariuomenei pradėti žygį į Vilnių VII.11 d. taip ir nebuvo duotas. Lietuvos kariuomenė Vilniaus kryptimi patraukė tik VII.14 d., kai jos vadovybei buvo pranešta apie J. Pilsudskio įsakymą atiduoti Vilnių lietuviams. Labai daug paašškina Užsienio reikalų ministro J. Purickio kalba Steigiamojo seimo VII.16 d. posėdyje, kurioje buvo pasakyta: „Šiandien, atsisveikindamas su manimi, Talensas pasakė, kad mes elgėmės taktiškai, savo priedermę atlikome korektiškai ir, jei Vilnius paimtas, tai atsakomybė krinta lenkams, kurie nenorėjo laiku atiduoti [...]. Tad valdžia turi gryną sąžinę ir savo pareigą ir teritoriniu, ir diplomatišku atžvilgiu yra atlikusi“.

Lenkijos kariuomenės evakuotoji iki tol okupuojama Lietuvos teritorija Lietuvos kariuomenės dalinių buvo užimta taip pat su Antantės valstybių vadovų sutikimu. 1920.VII.12 d. A. Tiškevičius, buvęs tuomet Lietuvos pasiuntiniu Anglijoje, pasiuntinybės sekretorius Rabinovičius ir Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje O. Milošas (Milašius) telegrama iš Londono pranešė Lietuvos vyriausybei: „Evakuota teritorija perduodama mums. Lenkai ant to sutinka anglų pirmininko spaudžiami. Prancūzai sutiko“.

Visa tai įgalina teigti, kad Lietuvos vyriausybė Lenkijos ir Tarybų Rusijos karo sąlygomis vykdė dvideidišką politiką: vesdama derybas su Tarybų Rusija, ji savo politiką derino su imperialistinių valstybių vadovais, veikė pagal jų rekomendacijas ir stengėsi nepakenkti tarptautinio imperializmo interesams. Vilniaus miestą ir Lenkijos kariuomenės evakuotąją teritoriją Lietuvos kariuomenė užėmė, tik Antantės valstybėms sutikus.

Kiekviename darbe, nors jo autorius ir labai gerai žinotą problemą liečiančią medžiagą, trūkumų išvengti sunku. Mūsų požiūriu, kai kurių trūkumų neišvengė ir P. Losovskis.

Nagrindėdamas lietuviškosios buržuazijos politinių veikėjų siekimus sudaryti atskirą nuo Lenkijos valstybę I pasaulinio karo metu, autorius kalba apie trijų lietuviškosios buržuazijos grupių pažiūras Lietuvos valstybingumo klausimu. Tai — buvusių emigracijoje Vakarų valstybėse, karo metu pasitraukusių į Rusiją ir likusių vokiečių okupuotoje Lietuvoje buržuazinių politinių veikėjų grupės. Analizuodamas minėtųjų grupių pažiūras ir jų veikimą, autorius ne tik neduoda Lietuvos revoliucinio judėjimo charakteristikos, bet net neužsimena apie jį. Jis nekalba ir apie lietuvių progresyvosios-revoliucinės krypties formavimąsi Rusijoje, jų dalyvavimą revoliuciniuose įvykiuose Rusijoje ir jų pažiūras

į Lietuvos valstybingumo klausimą. Skaitytojui susidaro įspūdis, kad Lietuvos likimo klausimai rūpėjo tik lietuviškajai buržuazijai.

Ignoruodamas revoliucinę Lietuvos liaudies masių kovą prieš okupantus ir lietuviškąją buržuaziją, jos stiprėjimą okupacijos sąlygomis, autorius negalėjo pilnai paaiškinti, kodėl vokiškieji okupantai 1917 metais keitė savo pozicijas lietuviškosios buržuazijos atžvilgiu ir darė jai kai kurių nuolaidų. Lietuvių tarybiniams istorikams atrodo per silpnas teiginys, kad vokiškiesiems okupantams reikėjo lietuviškąją buržuaziją turėti savo pusėje Bresto derybose (33).

Mūsų nuomone, monografijoje reikėjo giliau ir visapusiškiau atskleisti lietuviškosios buržuazijos politinių veikėjų poziciją Vilniuje 1918 m. pabaigoje. Už derybų su Lenkijos vyriausybės ir Vilniaus vietinės lenkų visuomenės atstovais glūdėjo ir pačios lietuviškosios buržuazijos interesai.

Lietuvos Ministrų Kabineto posėdžių protokolai rodo, kad lietuviškoji buržuazija 1918 m. gruodžio mėn. pabaigoje dėjo nemažai pastangų, norėdama pasirodyti šeimininke Vilniuje. Su džiaugsmu kabinetas sveikino Vokietijos vyriausybės generalinio atstovo Lietuvoje E. Cimerlės (Zimmerle) 1918.XI.23 d. pareiškimą apie tai, kad Vokietijos vyriausybė vienintele valdžia pripažįstanti lietuviškąją buržuazinę vyriausybę ir kad jis taręsis dėl vietinių Vilniaus lenkų dalyvavimo buržuazinės Lietuvos Tarybos darbe, o ne apie atskiros valdžios sudarymą. XII.29 d. posėdyje krašto apsaugos ministrui buvo nurodyta, kad jis galys priimti lenkų legionierius „į krašto apsaugą tik kaip Lietuvos vyriausybės apsaugos dalis“. Iš 1918.XII.31 d. posėdžio matyti, kad vyriausybė, vengdama sąjungos su Lenkijos buržuaziniais nacionalistais, bijojo likti nušalyje nuo pasipriešinimo besiantinantiems Raudonosios Armijos daliniams. Ji nuogaštavo, kad Lenkijos vadovai tokį faktą panaudosią prieš Lietuvą ir tuomet sunku būsia vyriausybei pasiaiškinti Vakarų Europos imperialistams, kodėl ji negynusi Vilniaus nuo bolševikų. Ryšium su tuo buvo nutarta paskelbti Vilniaus gyventojams, kad miestas būsiąs ginamas, ir paskirti karinių pajėgų viršininką.

Gen. V. Veitko paskelbtas mobilizacijos įsakymas buvo įvertintas kaip „ardantis bendrą šalies gynimo darbą ir keliantis krašte anarchiją“.

Reikia manyti, kad lietuviškosios buržuazijos siekimai, jos interesai taip pat turėjo reikšmės derybų tarp lietuviškosios buržuazinės vyriausybės ir Lenkijos bei Vilniaus lenkų atstovų nesėkmei.

P. Losovskio monografija apima vos kelerių metų laiko tarpą, bet tai yra didelis ir rimtas žingsnis sudėtingos Lenkijos ir Lietuvos santykių problemos tyrinėjime. Jos tyrinėjimas turi ne tik svarbią mokslinę, bet ir politinę reikšmę. Problemos aktualumas įpareigoja Lenkijos Liaudies Respublikos ir Tarybų Lietuvos istorikus naujomis istorinėmis sąlygomis gilios ir visapusiškos istorinės medžiagos analizės, objektyvaus faktų vertinimo ir draugiškos diskusijos keliu tos problemos nagrinėjimą tęsti toliau.

R. Žepkaitė

M. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Universita Karlova, Praha, 1968, 171 p.

Mūsų istoriografija apie lietuvių nacionalinį judėjimą XIX a. pasi- pildė dar vienu darbu — neseniai pasirodžiusia Prahos Karlo universite- to profesoriaus daktaro Miroslavo Hrocho knyga („Europos mažųjų tautų nacionalinių judėjimų pradininkai“). Tai autoriaus daktarinės di- sertacijos dalis, nes, kaip nurodyta pratarmėje, visą disertaciją išleisti sutrukdė leidybinės galimybės. Autorius tyrinėja mažųjų naujųjų kapi- talizmo epochos arba vadinamųjų moderniųjų Europos tautų nacionalinį pabudimą ir judėjimą XIX a. lyginamuoju metodu. Šis darbas pašvęstas vienam iš probleminių kompleksų klausimų, būtent nacionalinio judėji- mo pradininkų (Vorkämpfer) socialinei, profesinei ir geografiniai ana- lizei. Knygoje yra šie skyriai: Pratarmė, I. Problema ir metodas, II. Pa- vienės analizės rezultatai, III. Tyrinėjimų palyginimas, IV. Pabaiga. Tekstas papildytas schematiniais žemėlapiais.

Nacionalinio judėjimo vadovų sugrupavimas autoriui nėra tikslas. Jo uždavinys — nustatyti atskirų tautų vadovų veikimo tam tikrame na- cionalinio judėjimo etape formas, jų rezultatus. Nacionalinį pabudimą jis skirsto į 2 fazes. A fazė — tai nacionalinio judėjimo pradžia, kai grupė intelektualų uždarai ima studijuoti engiamos tautos kalbą, kultūrą, istoriją. B fazė — tai nacionalinio žadinimo laikotarpis, kai tautinis su- sipratimas inteligentijos pastangomis skleidžiamas masėse ir tampa vi- suotiniu, nepereidamas dar į aktyvias nacionalinio išsivadavimo kovos formas. Šiai fazei, jos veikėjams analizuoti ir paskirta knyga.

Analizei autorius pasirinko keletą tautų: čekų, lietuvių, estų, suomių, norvegų, flamandų ir slovakų, kaip tam tikrus bendrus bruožus turinčių tautų grupių atstovus. Pasirinkimas argumentuojamas. Lietuvius auto- rius pasirinko kaip tautą, turėjusią politinės autonomijos (turėtų būti — valstybingumo) tradicijas, tačiau neturėjusią tautinės kalbos ir kultūri- nio vystymosi tradicijų. Ją veikę 3 tautų — lenkų, rusų ir vokiečių — kultūros. Čia, kaip ir Estijoje, socialinė ir tautinė priespauda taip su- siliejusios, kad didžioji tautos dalis buvo ir engiamoji klasė (p. 32—33). Autorius atskirai analizuoja kiekvieną iš paminėtų tautų, o paskui visus duomenis apibendrina, kontrfrontuoja ir daro atitinkamas išvadas. Tokiu būdu, pirmąsyk istoriografijoje lietuvių nacionalinis judėjimas kompa- ratyviai įvedamas į visos Europos istoriją. Tiesa, iš karto kyla abejonė, kodėl šiam komparatyviniam metodui nepanaudotos ir neanalizuojamos kitos tautos, kurias kapitalizmo epocha taip pat pažadino kultūriniam ir politiniam gyvenimui. Jau nebekalbame apie tas tautas ar suskaldytų tautų dalis (pvz., Prūsijos lietuviai), kurių kapitalizmas nepažadino pro- gresuojančiam nacionaliniam judėjimui.

Knygoje lietuviams paskirta 10 puslapių (62—72). Lietuvių tautos pabudimas (A fazė) laikomas ilgalaikiu procesu, kuriame lemiamą vaid-

menį suvaininę klerikalai ir tam tikra dalimi Žemaitijos bajorai. To laikotarpio patriotai studijavę liaudies papročius, rūpinęsi lietuvių kalba, domėjęsi Lietuvos praeitimi. Šios fazės autorius chronologiškai apibrėžti nesiėmė, kai tuo tarpu B fazei tokius rėmus davė: ji prasidėjusi IX dešimtmetyje, „Aušrai“ pradėjus aktyvią nacionalinę agitaciją (kitur — p. 65 — kraštutine data laiko 1870 m.) ir baigėsi paskutinio dešimtmečio pradžioje (62). Išvadose autorius pažymi, kad B fazė prasidėjusi be ryšio su A faze (71). Čia, žinoma, negalima su autoriumi sutikti. Nacionalinę agitaciją tam tikromis formomis mes sutinkame XIX a. I pusėje. Negalima sutikti ir su tuo, kad A fazėje lemiamą vaidmenį vaidinę dvasininkai. Pagrindine nacionalinio judėjimo jėga B fazėje autorius laiko inteligentiją, o tautinio žadinimo darbas vyko valstiečių tarpe.

Pasirėmęs to meto lietuvių visuomenės veikėjų biografijomis, autorius suklasifikavo 1880—1885 m. ir 1890 m. nacionalinę agitaciją vedusių autoriaus vadinamus lietuvių patriotus į grupes pagal jų socialinę kilmę. Iš viso išaiškinta 260 veikėjų. 1880—1885 m. tokių veikėjų buvę 257, 1890 m. — 256. I periode daugumą (108, arba 42,5%) sudarė studentai, II periode — laisvųjų profesijų inteligentija: gydytojai, vaistininkai, juristai (64, arba 25%). Tai ir yra, kaip nurodo autorius, lyginant su kitomis tautomis, lietuvių nacionalinio judėjimo specifika (66). Šiame periode išaugo ir dvasininkijos pozicijos: jei I periode jų buvo 32 (12,5%), tai II — 59 (23,5%). Tačiau, lyginant su A faze, kurioje dvasininkai sudarę apie 50% (66), jų sumažėjo. Autorius padarė išvadą, kad Lietuvoje, kaip ir Baltarusijoje bei Estijoje, daugumas inteligentų veikėjų buvo kilę iš kaimo ir tuo pačiu — iš valstiečių. Iš 260 tik 8, arba 3,5%, buvo gimę mieste (67). Autorius pažymi, kad miestai nebuvo lietuvių patriotinio gyvenimo centrais, kad miestuose nebuvo vedama tautinė agitacija ir kad ten nacionalinis susipratimas išaugo, tik valstiečių veikiamas (71).

Aiškindamasis, kokios aplinkybės paskatino atskirus asmenis įsijungti į nacionalinį judėjimą, autorius juos suskirstė jų kilimo apskritymis. I vietoje buvo šiaurinė Suvalkijos dalis, II — Žemaitija. Iš Marijampolės apskr. kilę 42 (17%), iš Naumiesčio (autorius vietoje Naumiesčio nurodo Šakių apskr., kurios iš tikrųjų nebuvo; tas pat padaryta ir žemėlapyje) — 30 (12%), iš Vilkaviškio — 24 (10%), iš Kalvarijos 15 (6%), iš Suvalkų — 3 (1,5%), iš Šiaulių — 33 (13%), iš Telšių — 15 (6%), iš Raseinių — 12 (5%), iš Panevėžio — 27 (11%), iš Ukmergės — 11 (4,5%), iš Zarasų — 10 (4%) ir t. t. Autorius pažymėjo, kad iš Marijampolės, Naumiesčio, Kalvarijos ir Vilkaviškio apskričių, kur gyvenę tik 15% visų lietuvių, buvo kilę pusė lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjų. Greta to, autorius sugrupavo juos mokyklomis, kurias jie buvo baigę: 52% buvo baigę Marijampolės gimnaziją, 25% — Šiaulių gimnaziją, 12% — Latvijos gimnazijas (70). Kartu čia reikia pažymėti, kad nei Šiauliuose, nei Kražiuose (rašoma Krajiai) realinių mokyklų nebuvo, ten veikė tik gimnazijos.

Analizuodamas ištisą grupę tautų, autorius, be abejo, susidūrė su dideliais kalbiniais sunkumais istoriografijos srityje. Išskyrus D. Alseikos ir A. Rimkos darbus, autorius naudojosi vien leidiniais, kurie parašyti nelietuvių kalba. Todėl autorius nepasinaudojo šiais temai reikalingais darbais, kuriuose būtų suradęs daug šiam darbui reikalingos ir įdomios medžiagos, būtent: V. Maciūno darbu — „Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje“ (K., 1939), J. Lebedžio — „Simonas Stanevičius“ (V., 1955), R. Mikšytės — „Antanas Baranauskas“ (V., 1964), A. Aleknos — „Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius“ (K., 1922) ir kt. Be to, autorius nepanaudojo tiesiogiai su šia tematika susijusių ir kalbos atžvilgiu prieinamų darbų: J. Puzino — „Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen“ (K., 1935), V. Bakšytės — „Beitrag zur Geschichte des Kampfes um die Schulsprache in Litauen mit besonderer Berücksichtigung der Zeit der grossen Reformen (1855—1864)“ (Memel, 1930), J. Ochmanskio — „Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku“ (Białystok, 1965) ir kt.

Nepasinaudojus čia paminėta ir nepaminėta literatūra, neįmanoma priėti tikslesnių išvadų dėl atskirų nacionalinio judėjimo fazių, jų tarpusavio ryšio ir inteligentijos visuomeninės veiklos. Dėl to darbe yra nepagrįstų teiginių. Vienas iš jų skelbia, kad iki XIX a. pabaigos Vidurio, Rytų ir Šiaurės rytų Lietuvoje nebuvo nacionalinio judėjimo požymių (68). O iš tikrųjų, jau nekalbant apie Vidurio Lietuvą, šis judėjimas vyko ir Rytų Lietuvoje. Kaip yra žinoma, 1881—1883 m. Švenčionių apskr. Daugėliškio ir Linkmenų valsčių valstiečiai pirmieji iš Lietuvos padavė kolektyvinius prašymus dėl spaudos draudimo panaikinimo. Beveik kartu juos padavė Trakų apskr. Žiezmarių, Panevėžio apskr. Biržų, Gulbinų ir Pabiržės valsčių valstiečiai. Nacionalinis judėjimas ten reiškėsi ir kitokiomis formomis. B fazėje čia kaip vadovai reiškėsi ir atskiri valstiečiai, kurių veikla nacionaliniam judėjimui vystytis buvo ne mažiau reikšminga, kaip inteligentų.

Išanalizavęs kitų nagrinėjamųjų tautų patriotų socialinę kilmę, suskirstęs juos gimimo vietomis ir pan., autorius knygos III dalyje apibendrina tyrinėjimo rezultatus, lygindamas atskiras tautas: 1) pagal socialines grupes, kurios dalyvavo nacionalinio pabudimo B fazėje, 2) pagal pagrindinius socialinės struktūros komponentus ir 3) pagal patriotų kilimo vietą. Čia mūsų istorikams ypač įdomus bus feodalinės visuomenės viešpataujančių klasių, miesto ir kaimo pabudimo procese atskirų tautų istorijoje palyginimas.

Knygos išvadose autorius pažymi, kad B fazėje visų tyrinėtųjų tautų patriotų tarpe I vieta priklauso inteligentijai. Išskyrus Norvegiją, visur jos daugumą sudarė ne miestiečiai, bet kaimiečiai. Valstiečiai aktyviau nacionaliniame judėjime B fazėje dalyvavo ten, kur ši fazė prasidėjo vėliau (Lietuva, Baltarusija, Estija).

M. Hrocho darbas yra originalus savo metodika. Lyginamasis metodas atskleidė daugelį atskirų Europos tautų visuomeninio gyvenimo tapatybių ir skirtumų. Šalia stambių monografijų, tyrinėjančių lietuvių

visuomeninį gyvenimą XIX a., M. Hrocho darbas, įjungęs Lietuvos medžiagą į visos Europos visuomeninio gyvenimo tyrimus, ne tik padės geriau suprasti nagrinėjamus reiškinius, bet ir iškels tyrinėtojams naujų problemų.

A. Tyla

Manfred Hellmann, Grundzüge der Geschichte Litauens und des litauischen Volkes, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1966, 180 p.

Ši knyga („Pagrindiniai Lietuvos ir lietuvių tautos istorijos bruožai“) verta dėmesio vien dėl to, kad po Augusto Liudviko Šliocerio (Schlözer, 1735—1809) niekas daugiau Vokietijoje Lietuvos istorijos nerašė. Vydūno brolio G. Storosto, 1921 m. Tilžėje išleidusio trumpą, vos 152 p., Lietuvos istoriją, negalima priskirti prie vokiečių autorių, nors jis ir rašė vokiškai. Vokiečių istorikai lietuvių tautos likimu susidomėjo dabar. M. Helmanas — Vokietijos Federacinės Respublikos istorikas ir publicistas. Kas jį paskatino rašyti Lietuvos istoriją, jis pasako knygos pratarmėje: „Mes, vokiečiai, su šia mums kaimynine tauta nuo to laiko, kai su ja susipažinome, ne visada galėjome sutarti, ypač tada, kai Rytprūsių dalis, Klaipėdos kraštas, buvo patekęs jos valdžion ir dėl to buvo atsiradę įvairios rūšies nesklandumų. Visa tai dabar priklauso praeičiai. Mes galime visus buvusius nesusipratimus palikti nuošalyje ir mesti žvilgsnį į tai, kas svarbiausia: į likimą žmonių mažos tautos, kuri priklauso mūsų kultūros ratui“. Tad skelbiamos knygos tikslas — padėti suprasti lietuvių likimą ir jų ateities kelius.

Jau vien iš pratarmės aiškėja autoriaus koncepcija: gerus vokiečių ir lietuvių santykius buvo sudrumstęs ginčas dėl Klaipėdos. Tiems santykiams visai nekenkė beveik 2 šimtų metų trukę kryžiuočių ordino puolimai, lietuvių engimas Prūsijoje ir Lietuvos okupacija I ir II pasaulinių karų metais. Ginčo dėl Klaipėdos nebuvo, iki valdžią Vokietijoje paėmė Adolfas Hitleris, nacionalsocialistų partija. Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos su Veimaro respublikos vyriausybės žinia ir pritarimu. Ne tik Vokietijos vyriausybei, bet ir visiems vokiečiams tada atrodė geriau Klaipėdos krašto autonomija Lietuvos valstybės sudėtyje, negu Prancūzijos kariuomenės okupacijoje. Ginčas dėl Klaipėdos atsirado drauge su Austrijos anšliusu ir Čekoslovakijos užgrobimu. M. Helmanas visa tai „užmiršo“. Noru kai ką užmiršti paremtas ir visas jo parašytas Lietuvos istorijos tekstas, užbaigtas 1940 m. įvykiais.

Knygos pabaigoje duota literatūros apžvalga. Dėl visai suprantamų priežasčių pirmiausia joje paminėti veikalai, parašyti vokiečių kalba. Knyga ne tiriamojo, o populiaro pobūdžio, todėl tai leistina. Toliau minimi veikalai, parašyti lietuvių ir lenkų kalbomis, tik nėra nė vienos

lietuviškos knygos, parašytos tarybinio autoriaus. Kadangi lietuvių tautos istoriją jis užbaigė 1940 m., tad jam, matyt, nepatogu būtų atrasti Lietuvoje gyvenančius istorikus ir archeologus. Geriausia pasinaudoti jų darbais, neminint jų pavardžių. Štai vienas pavyzdys: 14 p. remiamasi Kurmaičių kapinyno tyrimų duomenimis, kurie paskelbti Tarybų Lietuvos archeologų. Ligi tol Kurmaičiai buvo beveik nežinomi.

Susipažinus vien tik su knygos pradžia ir pabaiga, nesunku atspėti, kas rašoma jos viduryje: lietuviai tempte tempiami į vokiečių politikos, o ne kultūros ratą. Niekas Europoje neniekina vokiečių kultūros, nuo jos nebandė atsitverti ir lietuviai, tik jie niekad nesutiks nacionalinės kultūros griovimo vadinti Europos kultūros kėlimu. Visokių yra kultūrų. Yra ir istorijų rašymo arba istoriografijos kultūra. Kokio gi kultūros lygio M. Helmano Lietuvos istorija?

Ji parašyta ramiu tonu, lengvai paskaitomai, lietuviai ir jų sukurta valstybė — Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Lietuvos respublika, gyvavusi 1919—1940 m., neniekinami, smerkiamas ne tik carinis despotizmas, lenkų dvarininkų konservatyvumas, bet ir 1926 m. fašistinis perversmas. Ūkio ir kultūros dalykai beveik neliečiami, dėstoma daugiausia politinė istorija. Ir dėstoma taip, kad atrodytų, jog visos lietuvių tautos ir valstybės nelaimės yra buvusios rytuose ir pietuose, santykiuose su rusais ir lenkais, o vakaruose viešpatavusi bemažko taika ir ramybė.

Jau pačioje knygos pradžioje, aiškinant, kur lietuviai gyveno, net neužsimenama, kad lietuviai kada nors būtų gyvenę ne tik dešiniajame, bet ir kairiajame Nemuno krante, nutylima, kaip prūsų ir lietuvių gyventose žemėse atsirado kryžiuočių ordinas ir vokiečiai kolonistai. Apie lietuvių karus su jais autorius vengia kalbėti, nes „Iš viso žiūrint, Ordino bandymai užimti Lietuvos dalį buvo visiškai nesėkmingi ir, kaip vėliau paaiškėjo, politiškai neprotingi“ (23). Žinoma, kas puolėjams buvo nesėkminga, tas ir neprotinga, tačiau juk lietuvių požiūriu gynimasis buvo ir protingas, ir sėkmingas.

1344 m. kryžiuočių ordinas surengė didelį žygį, kuriame dalyvavo Bohemijos karalius Jonas ir jo sūnus Karolis, vėliau tapęs imperatoriumi Karoliu IV, Vengrijos karalius Liudvikas, Olandijos grafas Vilhelmas IV ir daugelis kitų kunigaikščių ir didikų. Žygio tikslas buvo užpulti Aukštaitiją, nes Kęstučio vadovaujami lietuviai buvo užpuolę Sambiją (25). Vadinasi, žygis buvo atsakomasis, ir dėl jo visų pirma kalta Kęstutis. Tokia dvasia nušviečiami Lietuvos valstybės santykiai su kryžiuočių valdyta Prūsija ir Livonija. Kalbant apie 1435 m. rugsėjo 1 d. įvykusį Pabaisko mūšį, visai neminimas Livonijos ordinas, tarsi jis tame mūšyje nebūtų dalyvavęs. Užsimenama (56) tik apie taikos sutartį, sudarytą su juo Lietuvos Brastoje (Breste) tų pačių metų gruodžio 31 d.

Nutylint ir pagražinant santykius Vakaruose, ypač stengiamasi aktualinti ir dirbtinai aštrinti santykius Rytuose, nevengiant netikrus ir abejotinus dalykus pateikti kaip tikrus faktus. Pavyzdžiui, teigiama, kad jau Gediminas užvaldęs Smolenską arba 1320 m. sėkmingai puolęs

Kijevą (20). Feodalinės Lietuvos valdovų veržimasis į rytus vaizduojamas kaip teisėtas ir išgainingas, didžiajam kunigaikščiui Kazimierui (1440—1492) priekaištaujama, kad jis neišnaudojęs progos sudaryti su totoriais karinę sąjungą, nukreiptą prieš Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų plėtimas į rytus turėjo teigiamos reikšmės, nes jis padėjo sumušti Ordiną, bet drauge jis buvo ir tos valstybės nelaimė, nes feodalinė Lietuvos valstybė neapjungė lietuvių gyvenamų žemių, nepasidarė tautine valstybe ir, patekusi į sąjungą su Lenkija, neteko savarankiškumo.

M. Helmanas 1958 m. paskelbė straipsnį „Istorinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikšmė“, tačiau tiek tame straipsnyje, tiek ir knygoje „reikšmės“ ieškoma baltarusių ir ukrainiečių tautoms, bet ne Rytų Europos valstybėms. Jis negalėjo pripažinti, kad ši valstybė pasitarnavo barjeru prieš vokiečių veržimąsi iš vakarų į rytus ir prieš mongolų-totorių veržimąsi iš rytų į vakarus, nes reikėjo nutylėti nesėkmingą vokiečių veržimąsi į rytus, išgarsėjusį Drang nach Osten vardu.

Nemaža vietos knygoje skirta lietuvių nacionaliniam judėjimui. Šia tema 1933 m. knygos autorius paskelbė nemažą tiriamojo pobūdžio straipsnį, kuriame gana plačiai nušviečiama vyskupų Paliulionio ir Ropo prolenkiška ir procariška laikysena. Straipsnis ir atitinkamas recenzuojamos knygos skyrius paremti daugiausia lietuvių kalba paskelbta literatūra, tačiau vienas kitas faktas paimtas iš pirminių šaltinių ir yra naujas. Betgi juose esama dalykų, paimtų „iš lubų“ arba skatiko tevertų informatorių. Autorius nereiškia simpatijų geriems Lietuvos Respublikos ir Tarybų Sąjungos santykiams ir, neturėdamas, ką jiems prikišti, įžiūri rusifikatoriškus kėslus. Knygos 159 p. jis teigia, kad ateistinė Tarybų Sąjungos vyriausybė pinigais rėmusi Lietuvos pravoslavų ir sentikių cerkves ir parapijas. Norisi įtarti, kad čia M. Helmanui noras yra buvęs minčių tėvu.

Nors nutylėjimo ir tuo pačiu istorijos pagražinimo tendencija aiški, tačiau reikia turėti galvoje ir tai, kam knyga skiriama. Jos skaitytojais — VFR gyventojais, maža ką tegirdėję apie Lietuvą ir lietuvius, o jei girdėję, tai dažniausiai bloga. Dėl to knygos parašymą ir išleidimą reikia vertinti teigiamai. Nutylėjimai ir pagražinimai padaryti tautų tarpusavio supratimo vardu. Istorija sunkiai atskiriama nuo politikos, ir šios knygos autorius iš anksto žinojo, ką pabrėžti ir ką nutylėti. Reikia apgailestauti, kad jis neišvengė daugelio faktinių klaidų ir apsirikimų. Paminėsiu tik keletą.

46 p. minima Vytauto privilegija Kauno vokiečiams yra falsifikatas. Tai išaiškino prof. K. Jablonskis¹. Lietuvoje ir Rusijoje žyduojančiais buvo vadinami ne pereinantieji į judėjų religiją (68), o humanistų pasekėjai, aukštinę Antikos žydus ir Biblijos originalą. Žemaitijos ribos niekad nesiekė Pasvalio (10). 1917 m. Vasario revoliucija vienoje vie-

¹ K. Jablonskis, Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo, Praeitis, 1930, t. 1, p. 329—339.

toje (135) vadinama Märzrevolution, o kitoje (137) Februarrevolution. Rašytoja Lazdynų Pelėda — ne iš Lazdijų, atentatas prieš Voldemarą buvo ne 1928, o 1929 m. 1940.VI.15 d. kariuomenės vadu buvo ne S. Raštikis, o V. Vitkauskas. Lietuvos kariuomenė 1939 m. į Vilnių įžengė ne lapkričio, o spalio 28 d. Netikslių datų ir vardų knygoje daug. Reikia padaryti išvadą, kad knyga nėra aukštos istoriografinės kultūros.

J. Jurginis

Vincas Žemaitis (red.), Pietinė Lietuva Grigaliaus Valavičiaus 1559 metų Lietuvos girių aprašyme, Išleista Lietuvos Miškininkų Sąjungos išeivijoje, Čikaga, 1964, 253 p.

Knyga turi 3 dalis. I dalyje skelbiami straipsniai: Z. Ivinskio — „Grigaliaus Valavičiaus Girių Revizija ir Lietuvos didžiųjų girių sunykimo priežastys“, V. Žemaičio — „Svarbesni duomenys Grigo Valavičiaus 1559 metų veikale“, J. Dainausko — „Miškų ūkis XVI šimtmečio Lietuvos valstybės įstatymuose“. S. Kolupailos — „Šešioliktojo šimtmečio Pietinės Lietuvos upių ir ežerų vardai“, J. Totoraičio — „Kryžiuočių kečiai per Sūduvą“ (perspausdinta iš: Sūduvos Suvalkijos istorija, Kaunas, 1938), P. Būtėno — „Jotva-Sūduva. Trumpa istoriniai geografinė ir kalbinė apybraiža ir vietovardžiai“. II dalyje skelbiamas Valavičiaus sudaryto Girių aprašymo ištraukų vertimas į lietuvių kalbą ir paaiškinimai. Vertimas ir paaiškinimai — V. Žemaičio. III dalyje skelbiami priedai: 1867 m. atspausdinto Valavičiaus Girių aprašymo (rusų kalba) fotografinė reprodukcija, knygos rėmėjų sąrašas ir 5 žemėlapių schemos su V. Žemaičio paaiškinimais ir pastabomis.

S. Kolupailos ir P. Būtėno straipsniai aiškina „Girių surašyme“ minimus vietų ir vandenų vardus. Kiek tie aiškinimai kompetentingi, galėtų pasakyti filologai.

Į akis krinta tai, kad vieni autoriai nesivaržo dėl komplimentų kitiems ir patiems sau.

Pratarmėje J. Kuprionis rašo: „Dipl. miškų inžinierius Vincas Žemaitis yra užaugęs kaip tik tame Lietuvos rajone, kur dar iki šių dienų bene geriausiai yra išlikę anų laikų girių likučiai. Dabartinis Kazlų Rūdos miškų masyvas, nors stipriai gyvenamų vietovių lopaš ir įsiterpimais iškandžiotas, bet dar siekia apie 52000 hektarų plotą, ir tuo būdu yra beveik didžiausias miškų masyvas dabartinėje Lietuvoje. Kaip miškininkas ir apie 18 metų savo tarnybos, kaip miškų urėdas, revizorius, inspektorius V. Ž. žymią dalį tų girių pats asmeniškai yra išvaikščiojęs ir vietoje ištyręs. Dėl to vargiai kas kitas gali būti tiek kompetentingas šios rūšies medžiagai tinkamai apvaldyti ir ją visuomenei pateikti. Prie to dar reikia pridėti V. Ž. būdo savybę — giliai įsijausti ir detaliam išnagrinėti, ypač etnografinius dalykus ir visa, kas liečia Lietuvos praeitį ir dabartį. Jis yra plačiai išstudijavęs Lietuvos istorinių ir etnografinių sienų klausimą. Tuo klausimu yra net išleidęs atskirą studiją. Taip pat šiais klausimais yra rašęs periodinėje spaudoje“ (p. 11).

V. Žemaitis rašo apie save: „Vėliau, baigęs Tharandt'e (prie Drezdeno) Aukštąją Miškų Mokyklą ir eidamas Kazlų Rūdos miškų urėdo, revizoriaus, inspektorius pareigas, per 18 metų turėjau progos šių laikų miškus, tų senovės girių palikimą Šakių, Jurbarko, Vilkijos, Josvainių, Kauno, Prienų, Kapčiamiesčio ir Vištyčio plote skersai ir išilgai išvaikščioti. Visą eilę G. Valavičiaus aprašytų girių skalauja Šešupės upyno vandens, kuriuos kiek anksčiau aprašiau knygelėje „Šešupė ir jos upynas“ (1958). Vertimo darbą palengvino atvejis, kad Marijampolės gimnazijos 4-oje klasėje rusų kalbos pamokose teko eiti ir senosios slavų bažnytinės kalbos kursą“ (102).

V. Žemaitis rašo apie P. Būtėną: „Petras Būtėnas, kupina širdimi degančios meilės Lietuvai ir lietuvių kalbai, yra nepaprasto kruopštumo ir darbštumo asmenybė. Tegul kas nors prilygsta jam iš mūsiškių išeivijoje, per trumpą 12—15 metų laikotarpį sugebėjusiam sudaryti apie 150.000 lietuvių kalbos ir Lietuvą liečiančių žodžių ir vietovardžių kartoteką. Ir tai padaryta atspėjamu, poilsio po fizinio darbo, laiku“ (79). Toliau priduriama, kad P. Būtėnas kalbinės analizės ir sintezės būdu „ieško ir įrodo tai, kas atskiras baltų kiltis, atskiras lietuvių kalbines sritis riša į vieną giminingą šeimą ir sodina prie bendro baltų tautų židinio. Lietuvių tautos kultūrai pažinti ir nustatyti politines gaires ateičiai, tai turi dideliai vertingos reikšmės“.

Nors ir kaip gražiai ir mums neįprastai knygos autoriai vienas kitą atestuoja, vis dėlto tarp išeivių mėgstamų reklamos pelų norėję rasti ir vienokį ar kitokį mokslo grūdą. Artimiausia knygos antraštei ir vertingiausia turėtų būti Valavičiaus „Girių aprašymo“ vertimas ir komentarai. XVI a. tekstui išversti ir išaiškinti neužtenka būti kvalifikuotu miškininku, reikia turėti nors elementarių istorijos žinių. Tokių žinių V. Žemaitis neturi. Jis nežino pagrindinių Lietuvos istorijos dalykų. Aiškindamas G. Valavičiaus turėtas valstybines pareigas, teigia jį buvus Gardino miesto burmistru (104), nors pats G. Valavičius sakosi buvęs Gardino horodničiumi. Vertėjas ir komentatorius nežino, kuo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje horodničius skyrėsi nuo burmistro. Horodničius — tai pilininkas, pilies valdytojas, mieste jis jokios valdžios neturėjo. Burmistras — miestiečių luomo žmogus, renkamas miesto piliečių. Girių surašyme dažnai minimos bajorų žemės. Vertėjas nežino, kas XVI a. buvo vadinama zemianino terminu, ir verčia jį į žemietį (167), kas rusų kalboje atitinka zemliak. Zemianin — žemininkas, žemės savininkas, kuriuo girių surašymo metu galėjo būti tik privilegijuotas bajoras-šlėkta, skyrėsis nuo paprasto karinę prievolę atliekančio bajoro. Valakų reformos metu bajorai (ne šlėktos) gavo po 2 valakus žemės, tačiau ne nuosavybėn, o panašiai kaip ir valstiečiai, tik naudotis. Todėl tarp žemininko ir bajoro yra esminis skirtumas.

Girias surašant, žemė buvo matuojama į valakus, tačiau patys miškai valakais nebuvo matuojami, matavo miškuose esančius dirvonus, kirtimus arba trakus, tinkamus žemdirbystei. Todėl „voloki pustyje lesnyje pomereny“ visai ne „atmatuoti medėje plyno miško valakai“, kaip verčia V. Žemaitis (141). Jie reiškia tai, kad miške esanti žemė išmatuota valakais ir dar valstiečių nepriimta, vadinasi, neapgyventa ir nedirbama. Vertėjas-komentatorius net nežino, kaip tame dokumente valstiečiai vadinami. Vilkijos girios aprašyme sakoma: „A meži tych sel, v toj žo pusci, Nikel Zolotar dvorom sedit i obrub svoi v pusci maet“, o išversta: „Tarp tų kaimų, šioje medėje, yra Mikelio Zalatoriaus dvaras ir

nuosava iškarta medėje" (141). Originalo tekstas visai nesuprastas. Iš Nikelio amatininko (tai rodo jo pravardė zalatorius — auksakalys) arba valstiečio padarytas dvarininkas. Originale pasakyta, kad jis gyvena atskirai sodyboje, ne kaime (kiemu sėdi) ir miške turi kirtimą. Arba tame pačiame aprašyme pasakymas „K toi že pusči Oiragolskie liudi i bajare privilegi“ išverstas taip: „prie šios medės prisiglaudę Ariogalos gyventojai ir bajorai“ (141). Išeitų, kad valstybinio pobūdžio akte G. Valavičius rašė nesąmones, bajorų nelaikydamas gyventojais. Gyventojai tuomet buvo vadinami pagal luominę priklausomybę. Valdiniiais ir žmonėmis (čelovek, liudi) buvo vadinami valstiečiai, todėl cituotą tekstą reikia suprasti taip: prie aprašytos girios prieina Ariogalos valstiečių ir bajorų žemės. V. Žemaitis imenie ir dvor (kiemas) verčia į dvarą, todėl valstiečiai sulyginami su dvarininkais, o Kauno girioje 12 valstiečių tarnybų (službov liudej) pavertė darbininkais (138). Be to, pustovščina visai ne dykvietė, o valstiečių nepaimta ir pajamų neduodanti žemė. Bieliavičių girioje „25 žmonių tarnybos, sėdinčios namais“ visai ne 25 tarnybiniai žmonės (110), o 25 valstiečių kiemai. Vertėjui-komentatoriui visai neišku, ką reiškė sluzba liudej. Choromy — visai ne dvaro rūmai, o bendrai pastatai.

Kad istorija V. Žemaičiui terra incognita, visiškai aišku, ir todėl jo vertimas ir komentarai žemiau mėgėjiško lygio. Jam visai svetimi ir XVI a. lietuviški miškotvarkos terminai. Osočniki — ne sekėjai ir ne varovai, o medininkai, jų pareiga saugoti miškus ir dalyvauti varovais medžioklėse, jų saugoti medžioklei skirto miško plotai vadinosi pavaromis (ostup), o obrub — trakas, kirtimas, o ne iškarta, kaip verčia V. Žemaitis. Senosios miškotvarkos terminai yra išlikę vietovardžiuose, jų ten ir reikia ieškoti, o ne savuosius išgalvoti.

Dar žemesnio lygio V. Žemaičio samprotavimai apie aisčius, įdėti III knygos dalyje ir skirti žemėlapių schemoms paaiškinti. „Lietuvos TSR istorijos“ I tome (1957 m.) įdėta žemėlapi „Lietuvių ir prūsų žemės XIII a.“ išeisvis iš Kazlų Rūdos miško teikėsi pavadinti „Imperialistinės Sovietų Rusijos indoktrinuota Baltų žemė“, nes jis nemato skirtumo tarp aisčių, baltų ir lietuvių, tarp žemės ir genties, kurią jis vadina kiltim. Mūsų žemėlapyje duota 18 prūsų ir lietuvių žemių pavadinimų su apytikrėmis, H. Lovmianskio nustatytomis, ribomis. Jame neminimos latvių žemės, kuriose susidarė trečioji baltų tauta. Karingai nusiteikęs miškininkas net nepanoro perskaityti, kas virš žemėlapiro parašyta. Matyt, didelė „išmintis“ aptemdė akis.

Taigi, peluose, kuriais apipiltas G. Valavičiaus 1559 m. girių aprašymas, sunku įžiūrėti istorijos mokslo grūdą. Knygos I dalyje idėtuose straipsniuose teigiama, kad surašymas yra didelės reikšmės dokumentas ir jį reikia tyrinėti. Su tuo negalima nesutikti. Tyrinėti tikrai reikia ir reikia kvalifikuotiems istorikams ir filologams, o ne miškus palikusiems ir sau paguodos ieškantiems miškininkams.

J. Jurginis